

ale

**Historisk tidskrift
för Skåneland**

Nr 2 1981

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör

Landsantikvarie Dag Widholm, Lund

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö

Professor Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. dr. Anna-Christina Meurling, Lund

Fil. kand. Allan Persson, Lund

innehåll

	Sid.
Lars Larsson: Hasselnötsinsamling, ålfiske och kronhjortsjakt	1
Leifh Stenholm: Lerbottnar till belysning	17
Aktuellt om antikvariskt:	
Anders Tilly: Halländska utgrävningar	31
Anders Persson: Skånska bebyggelsestudier	32

Hasselnötsinsamling, ålfiske och kronhjortsjakt

Ett centralskånskt höstläger för 8000 år sedan

Av Lars Larsson

Lunds Universitets Historiska Museum, Krafts Torg 1, 223 50 Lund

Under ett par sommarmånader upplever våra stränder ett intensivt folkliv. De som har möjligheter skaffar sig en tillfällig bostad i anslutning till en välkänd badstrand. Under resten av året ligger stränderna nästan helt öde liksom stugbebyggelsen i anslutning till dessa. För ungefär 8000 år sedan ägde också säsongsbundna förflyttningar rum men tidpunkten för dessa liksom anledningen var en helt annan än dagens.

Bakgrund och undersökningar

Under åren 1946—49 utfördes omfattande undersökningar av boplatser från jägarstenåldern runt Rönneholms och Ageröds mosse i centrala Skåne.¹ Undersökningsverksamheten hade initierats av att amatörarkeologen Carl Stadler stött på några flint- och benrika boplatser utmed den forna strandkanten i den sydvästra delen av Ageröds mosse. Samtidigt med att utgrävningarna inleddes pågick omfattande torvtäkt inom de centrala delarna av Ageröds mosse. Pollenanalytiska undersökningar som företagits i mossen under början av 1930-talet hade visat att den sjö som Ageröds och Rönneholms mosse en gång utgjort hade vuxit igen redan under jägarstenåldern. Det fanns därför goda förutsättningar för att boplatser från denna tid kunde förekomma långt ut i mossens torvlagre. Detta hade till följd att man samtidigt med utgrävningsverksamheten också följde torvtäkten och uppmärksammade torvgrävorna att meddela om flint-

redskap eller några andra av människa utformade föremål skulle dyka upp.

Den 25 juli 1947 erhöll man uppgifter om att ett par torvgrävare stött på en samling hasselnötter. Det hörde till vardagen att stöta på hasselnötter i torvlagren men det som tilldragit sig torvgrävarens uppmärksamhet var att de hade försetts med genomborring. Omedelbart avsattes en mindre grävningsstyrka för att ta reda på i vilket sammanhang dessa genomborrade hasselnötter hade påträffats. Redan samma dag kunde man vid ett besök konstatera förekomst av bearbetad flinta i närheten av fyndplatsen för hasselnötterna och att det därför sannolikt rörde sig om en boplatz som förlagts ut på torvlagren i den då igenväxande sjön. Fyndet ansågs vara av så stor betydelse att en omfattande utgrävning inleddes redan följande månad. Därvid kunde det preliminära antagandet om fyndplatsens art bekräftas. För att skilja den från tidigare kända boplatser i anslut-

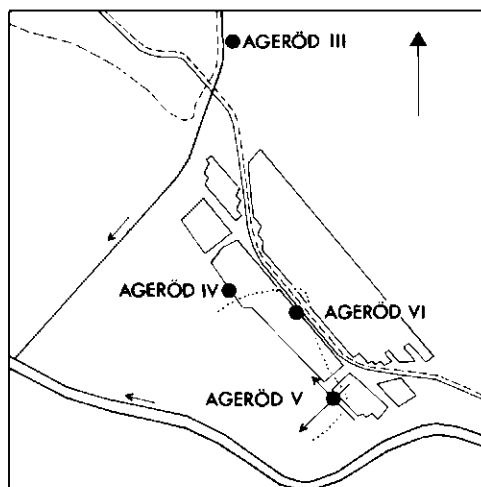
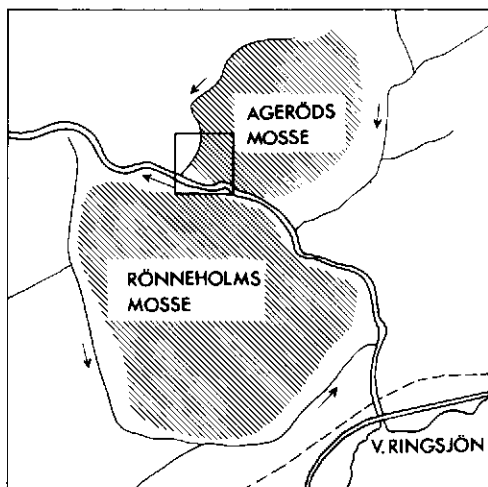

Fig. 1. Läget för boplaten Ageröd V i det mosskomplex som under jägarstenåldern utgjorde en tredje Ringsjö stadd i igenväxning.

ning till Ageröds mosse fick boplaten benämningen Ageröd V.

Utgrävningen av boplaten fortsatte till november månad med en mindre uppföljning följande år. År 1972 utfördes en mindre undersökning där avsikten var att fastställa hur lagerföljden förändrats genom de senaste årtiondets dräneringsarbeten inom denna del av mossen, samt att insamla träkol för datering med C 14-metoden. De fyndförande lagren tycktes inte ha förändrats i någon större utsträckning trots en pågående sänkning av grundvattennivån. Detta positiva resultat kom att bilda underlaget för planerna på en ny, mera omfattande undersökning. Tidigare hade man nämligen koncentrerat sig på den yta där bosättarna uppehållit sig och där det fanns rikligt med flintredskap. Endast ett par mindre schakt hade lagts ut i utkastområdet, dvs. området utanför den dåtida strandkanten inom vilket bosättarna slängt ut matrester och trasiga föremål. På själva boplaten fanns ytterst få lämningar av organiskt material men i utkastområdet kunde man förvänta att finna föremål och avfall

av ben, horn och trä som bevarats i den syrefattiga miljön på sjöbotten. En undersökning som omfattade ytor på ömse sidor om den forna strandkanten utfördes åren 1977—80 inom två områden av fyndplatsen. Dessa gav ett undersökningsresultat som vida översteg det förväntade.

Boplaten Ageröd V är belägen ungefär mitt i den södra delen av Ageröds mosse (Fig. 1). Den norra delen av mossen utgöres av en stor vik som från början nått upp till Munkarps by. Denna vik är i sin södra del något hopträngd genom uddar som från båda sidor skjuter ut i mossen. Nästan mitt emellan dessa utskjutande moränrygggar ligger Ageröd V. Avståndet till mosskanten är ca 400 m. Det fyndförande boplatslagret är beläget endast ett 30-tal centimeter ner i torven från dagens markyta men från boplatslagret och ned till den forna sjöbotten föreligger en nästan två meter tjock lagerföljd med torv och gyttjor.

Grundvattnet ligger normalt på en något lägre nivå än detta kulturlager men däremot på en högre nivå än det fyndförande lagret inom utkastområdet. Detta medförde vissa

komplikationer vid undersökningen. När väl det bärande grästorvskiktet tagits bort, liksom de översta decimetrarna med torv, vidtog en genomgrävning av vattenförande och lösa torv- och gytteskikt. Eftersom utkastlagret inom vissa partier nådde ett djup av 1.5 m under nuvarande markyta kom följaktligen vattentillströmningen att bli betydande. Detta i kombination med att alla stå- och förflytningsplan inom området fick förstärkas med plank medförde att grävningen genomfördes med helt andra förutsättningar än normala undersökningar. Vattenfyllda stövlar blev också en nästan vardaglig företeelse för att inte tala om de svettiga tillfällen då vattenpumpen vägrade att starta. Att det organiska materialet var mjukt och därför krävde speciell försiktighet bidrog också till att utgrävningen utfördes i snigelfart. En annan orsak till detta var att varje enskilt föremål blev föremål för en noggrann inmätning.

Ytorna som undersökts, i förhållande till antalet arbetsdagar, är inte stora men i gengäld har vi från dessa ett mycket omfattande datamaterial om bosättningen som inte hade uppmärksamats om undersökningen genomförts i en mera normal utgrävningstakt.² Avsikten med undersökningen var att få underlag för behandlingen av relationen mellan människorna på boplatsen och det område runt boplatsen som hon hade utnyttjat. Genom att kombinera undersökningsresultaten från 1940-talet med de från 1970-talet erhålles en god bild av dessa relationer.

Bosättningens omfattning i tid och rum

Sammanlagt sex C 14-dateringar har utförts på hasselnötsskal, träkol och kronhjortsben.³ Dessa ger värden mellan 6860 ± 70 och 6540 ± 75 före nutid, alltså en skillnad på 320 år mellan centralvärdena. Det kan

tyckas som en mycket oprecis tidsbestämning men för det första är det sällan som C 14-dateringar ger en mera exakt tidsfixering och för det andra kan variationen i provmaterial och provernas behandling ha spelat en viss roll.

Det föreligger flera iakttagelser vilka antyder att bosättningen inte har omfattat en trehundraårig period. Det viktigaste här är boplatsens läge. Genom att jämföra olika pollenanalyserade lager i direkt anslutning till boplatsen med prover från omgivningen, framgår det att Ageröd V legat inom ett område som från början bildat en torvö vilken efter hand utvidgats. Samtidigt kom partier av den forna strandkanten att fyllas upp med förmultnade växtrester. Vid bosättningen på Ageröd V hade torvön sannolikt vuxit samman med den västra strandkanten liksom att betydande delar av både Ageröds och Rönneholms mosse omvandlats från en grund sjö till kärrmark. Endast inom den centrala delen av komplexet, i direkt anslutning till Ageröd V, fanns större öppna vattenytor. Rönne å som idag flyter cirka 100 m söder om fyndplatsen skar vid bosättningstiden rakt igenom kärrmarken som ett brett vattenband. På torvöar och utmed de igenväxta strandpartierna dominerades floran av träd och buskar som al, hassel, brakved, sälj och olvon. Vid strandkanten fanns det rikligt med gräs och fräkenväxter. Kraftiga vassbälte täckte området närmast stranden medan flytbladsväxter som näckrosor, sjönöt och ag täckte betydande vattenytor på ett något större djup. Vi kan närmast beteckna området i vilket människorna slog sig ned som ett träsklandskap. I detta landskap kom sjöbotten ständigt att tillföras växtrester med åtföljande utvidgning av kärrmarkerna. Platsen där Ageröd V är belägen har därför endast varit lämplig för bosättning under en kortare tid, kanske

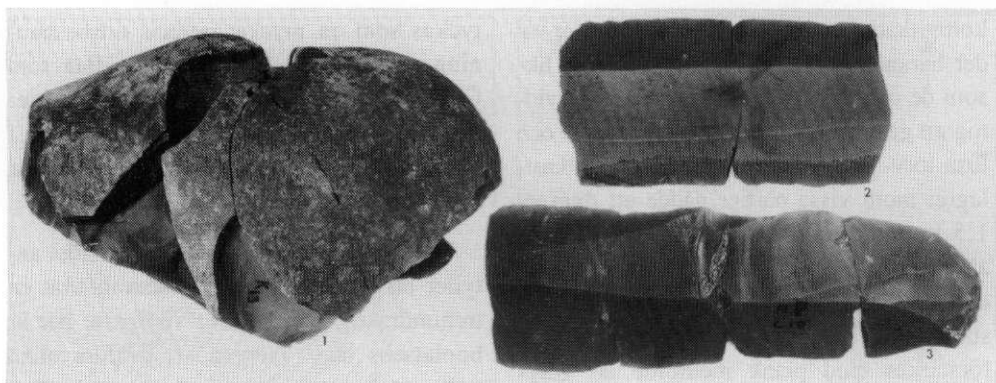

Fig. 2. Av sju avslag kunde en kärna fogas samman (1) medan spånpartierna (2-3) består av två respektive fyra fragment.

en mansålder eller mindre. Under denna tidsrymd kan dock platsen ha besökts ett flertal gånger och en av huvudfrågorna var om det fanns möjligheter att fastställa hur många gånger man utnyttjat platsen.

Inom bosättningsytan kunde tre samlingar med flintavfall konstateras. Dessa har en ovalt formad spridningsyta som har en längd av mellan 5 m och 6 m. Detta område motsvarar omfattningen av den flintansamling som konstaterats i anslutning till tidigare undersökta mossboplatser vilka tolkats som enstaka hyddor av familjestorlek. På Ageröd V har det därför sannolikt stått tre familjehyddor. Hur dessa sett ut har vi bara en fragmentarisk uppfattning om men troligen har de varit uppbyggda av en stomme med smala stammar som klätts med vass och bark. Hyddan har varit rund eller oval med en öppning mot strandsidan. På Ageröd V kan man konstatera att bosättningen legat i direkt anslutning till strandlinjen. Trots att bevaringsmiljön för trä var dålig uppe på bosättningsytan framkom dock så omfattande färgningar och halvförmultnade delar att det kunde fastställas att man lagt ut stammar och grenar som en plattform till förstärkning av boplatssytan. Inom en del av boplatssytan hade stammarna lagts ut

i två, vinkelräta mot varandra, ordnade skikt.

Hur skall då dessa hyddor tolkas, som lämningarna efter en bosättning med tre familjer eller som tre bosättningar av en familj? För att lösa detta problem har olika analysmetoder kommit till användning. Den mest tidsödande har varit att försöka sätta samman sönderbrutna eller sönderslagna flintor för att se hur stor spridningen av fragmenten var. Bäst lyckades detta med delarna av de långa och smala flintor som benämns spån.⁴ Dessa förelåg i tusental och sammanlagt ett 120-tal kunde fogas samman (Fig. 2). Av spridningsbilden för de sammanfogade fragmenten framgår att det finns ett stort antal spånfragment som kan fogas samman inom de tre tidigare omnämnda flintansamlingarna. Detta beror på att man rört sig mycket inom dessa områden varvid långa och tunna flintor lätt trampats sönder. Därtill finns det ett mindre antal sammanfogningar av vilka det tydligt framgår att den ena delen förflyttats ett flertal meter från tillverkningsstället. Att man inte slängt fragmenten planlöst omkring sig framgår av att fragment som fogats samman har spritts mellan flintansamlingarna. Men hur uppstår en sådan spridning?

Här kan flera tolkningar anföras. Om flera familjer samtidigt bebott platsen kan byte av flintor ha ägt rum. Det är också tänkbart att man vid en bosättning utnyttjat sig av avfallet från en äldre bosättning och plockat samman flintor i markytan. Av experiment som utförts i samband med utgrävningarna framgår det, att om man utnyttjat flintan från en tidigare boplat, så kan tiden som förflutit mellan bosättningarna inte ha uppgått till mer än några få år då marken täcks med löv och växtlighet som helt döljer flintan.

Förutom att pusslandet med flinta kan ge komplement till studiet av bosättningens utformning så ger det också flera betydelsefulla aspekter på hur flintan har bearbetats och till vad de olika fragmenten har använts.

Vi kan alltså inte med säkerhet avgöra om en eller tre familjer bott på platsen eller om platsen använts vid ett eller tre tillfällen som läger. Däremot synes användningstiden för Ageröd V ha varit relativt kort.

Om vi med utgångspunkt från C 14-dateringarna fastställer åldern till ca 6700 C 14-år före nutid erhålles en datering på ungefär 5700 f.Kr. enligt konventionell kalenderårsberäkning.

Inom ett par hundra meters avstånd från Ageröd V finns ytterligare minst fyra boplatser av ungefär samma utformning. Två är äldre än Ageröd V medan de båda andra sannolikt är av ungefär samma ålder som Ageröd V eller något yngre.

Konstruktioner och fynd från bosättningsområdet

Utöver de tre hyddor som misstänks ha stått på boplaten så är spåren efter anläggningar fåtaliga. På två ställen har mindre ansamlingar av stenar kunnat registreras. Inom ytterligare ett område fanns det en markant

inblandning av grus och sand. Till dessa platser kan en ökad andel av brandskadade flintor knytas vilket antyder att stensamlingarna och det grusiga området varit små härdar. En större härd påträffades däremot ca 15 meter söder om det egentliga boplatsoområdet. Endast ett mindre antal flintor påträffades i anslutning till denna härd. I etnografiska beskrivningar av jägar- och samlarsamhällen finns flera exempel på att den stora härden på boplaten som användes som stekplats, av bl.a. säkerhetsskäl låg ett 10-tal meter från hyddorna vilket väl passar med förhållandet på Ageröd V.

En fördjupning i anslutning till strandkanten innehöll rikligt med träkol, sand och hasselnötskal. Den kan ha fungerat som en form av rostgrop. För att i konkurrens med ekorrar och möss inte gå miste om hasselnötterna har man sannolikt plockat dem då de inte var helt mogna. För konservering av nötterna grävdes därför en liten grop. Underst bereddes en sandbädd på vilken de färska hasselnötterna placerats. Dessa täcktes med ytterligare ett sandlager. Överst påfördes ett lager med glödande träkol. Efter några timmar kunde hasselnötterna plockas fram och då hade hettan inte bara spräckt sönder skalet utan också torkat den fuktiga kärnan — en lika enkel som tidsbesparande metod att knäcka skalet och förlänga lagringstiden för hasselnötterna.⁵

De flintredskap som framkommit på platsen ger vad avser utformningen inte så mycket information om de aktiviteter som försiggått på boplaten. Flintinventariet rymmer skrapor, borrar och sticklar (Fig. 3). Yxor förekommer både i flinta och i annan bergart. Med utgångspunkt från placeringen och spåren på redskapen kan man däremot få fram en hel del intressanta aspekter på vad som utfördes var på boplaten. Vissa aktiviteter som sådana där flintskrapor användes är fördelade till tre platser inom

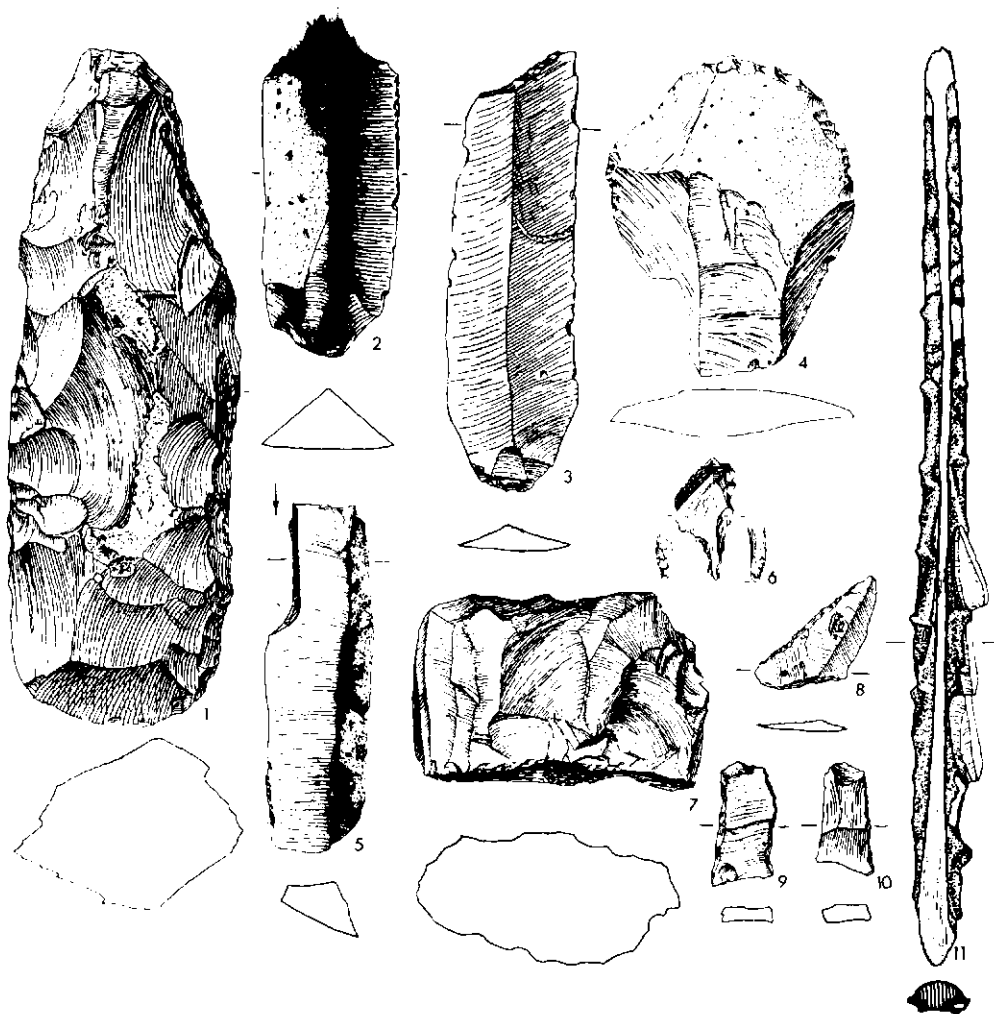

Fig. 3. Flint- och benföremål. 1: kärnyxa, 2—3: spånkrapor, 4: skivskrapa. 5: spånstickel, 6: skivborr, 7: handtagskärna, 8: snedpil, 9—10: tvärpilar samt 11: flinteggad benspets vilken brutits itu på längden. Teckningar av B. Centerwall och E. Koch Nielsen. 4:5.

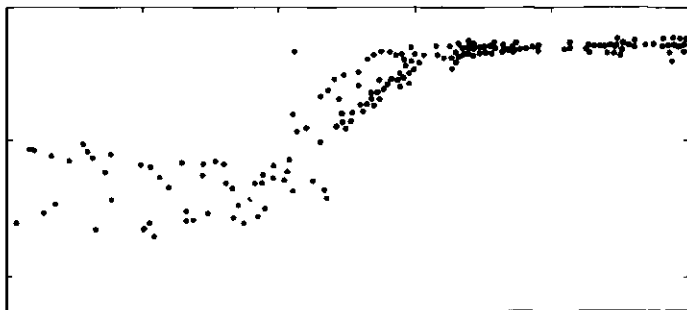
boplatsen vilka däremot *inte* överensstämmer med de tre tidigare omnämnda ansamlingarna av flintavfall. Aktiviteter där sticklar och yxor användes synes ha förekommit över hela boplatsen. Sticklarna har i första hand använts vid utformning av benredskap. Borring med både kraftigare och finare borrar har i första hand utförts i boplatsens södra del. Av verkliga jaktredskap i flinta föreligger endast ett 20-tal pilspetsar i form av fyra snedpilar och resten tvärpilar av vilka

flera har en sned egg. Denna sammansättning är typisk för en sen del av Kongemosekulturen som efter en östdansk fyndlokal benämnes Vedbækstadiet.

Utkastområdet

Det är först när fynden från utkastlagret analyseras som de olika formerna av jakt, fiske och insamling närmare kan redovisas. Studeras ett tvärsnitt genom boplatsen, med

Fig. 4. Tvärsnitt genom boplatsen med flintorna inom ett meterbrett schakt införda. Genom flintspridningen kan det tunna men fyndrika bosättningslagret till höger urskiljas liksom den branta strandkanten och den större vertikala fyndfördelningen i utkastet till vänster.

fynden från ett en meter brett schakt inlagda, kan en mycket tydlig fördelning registreras (Fig. 4). Inom bosättningsområdet med endast flinta och sten bevarat är lagret mycket tunt. Vid strandkanten sker det en större spridning i nivåfördelningen samtidigt som fyndlagret uppvisar en tydlig försänkning varefter fyndspridningen har en förhållandevis jämn nivå. Den påtagliga nivåförändringen mellan bosättningslagret och utkastlagret är den viktigaste anledningen till att så mycket organiskt material efter snart åttatusen år finns bevarat. Vid en tidpunkt före bosättningen har de torvlager som nådde upp till ytan omfattat ett större område. Av någon anledning, kanske en förändring i strömriktningen, spolades delar av torvlagret bort och resultatet blev en brant strandkant med ett vattendjup strax utanför på minst en meter. Föremål som slängdes ut i vattnet sjönk ner i bottenslammet och har alltsedan dess legat under grundvattennivån. På andra boplatser där nivåförändringen inte var så kraftig har de nedbrytande organismerna förstört ben och trä vid återkommande, tillfälliga eller mera långvariga, grundvattensänkningar.

Ett problem som orsakat viss osäkerhet beträffande dateringen av boplatsen hänger samman med de pollenanalyser som företagits av det bottenslam i vilket föremålen från boplatsen ligger inbäddade. Enligt analysen skulle materialet ha avsatts under

en period som är äldre än boplatsen. C 14-dateringarna av ben inbäddade i bottenlagret anger däremot att dessa är yngre än lagret. Denna tidsskillnad mellan de radiometriskas mätningarna och pollenanalyserna beror sannolikt på att de utkastade föremålen till en början hamnade ovanpå bottenlagret men att de efter hand bl.a. genom rörelser i vattnet kom att sjunka djupare och djupare ned i bottenslammet.⁶ Under bottenslammet vidtog ett gytjelager som föremålen inte sjönk ner igenom. Detta är anledningen till att utkastlagrets underyta på fig. 4 är så jämn.

Trä- och benredskap

I utkastlagret påträffades inte bara matrester i form av ben utan också några redskap av trä. Även om de i förhållande till flintredskapen är fåtaliga så ger de trots detta en betydligt bättre bild av de fångstmetoder som tillämpades.

Sammanlagt framgrävdes tre fragment av redskap som bestod av sammanbundna käppar. Det största fragmentet omfattar ett 0,6×0,6 m stort parti av smala käppar som bundits samman med hjälp av åtta bandrader (Fig. 5). Käpparna som enligt den vedanatommiska analysen visade sig vara av hägg och al har genom dubbla band av tallrot förts samman till en strutformig konstruktion med käpparnas tjockaste del riktad

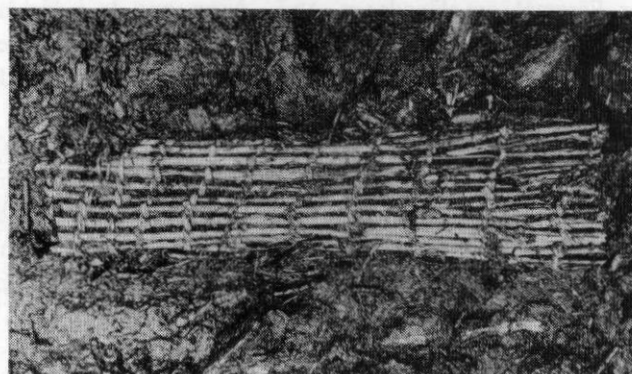
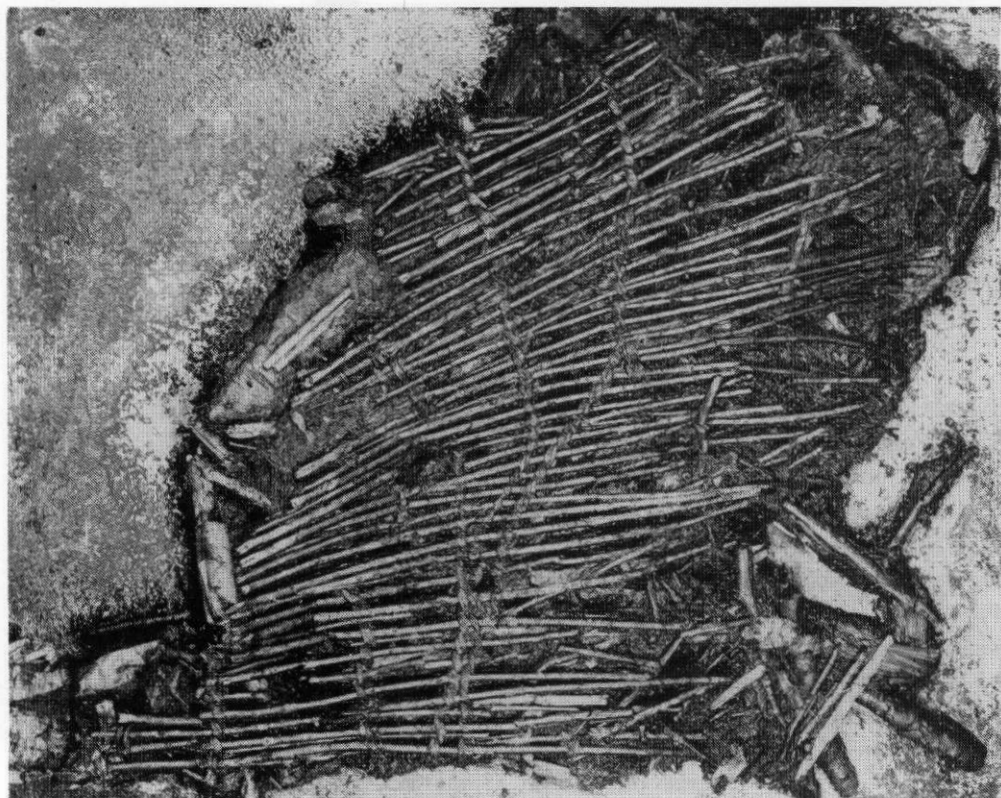

Fig. 5. Två fragment av mjårdar. Det övre fragmentet har utgjort mjårdeskorgens spetsparti enligt rekonstruktionen medan det nedre fragmentet sannolikt är en del av den koniska öppningen.

mot spetsen. Ytterligare ett mindre fragment med färre käppar och bandrader men av samma dimension framkom ett par meter från det större fragmentet. Att det knappast kan röra sig om samma redskap framgår av den vedanatometiska analysen där banden även här består av tallrot medan käpparna är av olvon.⁷ Ett tredje fragment, som är det bäst bevarade, uppvisar såväl likheter som skillnader till de två förstnämnda. Liksom dessa är det strutformigt men endast fragmentariskt i de båda ändarna. Dess längd uppgår till endast 0.3 m och käpparna är bundna tätt samman (Fig. 5). Käpparna av brakved är mycket tunna och i samband med knutarna förekommer att de lagts omlott. Bindningen som utgöres av rot från olvon eller skogskornell är bevarad i 10 varv runt struten.

De två stora fragmenten har tillhört mjärddar men det mindre fragmentets funktion är svårare att fastställa. Mjården är ett fiskeredskap som består av ett korgliknande rör som i ena änden är sammanknutet till en spets. Enligt ett danskt fynd kan de ha varit upp till fyra meter långa. I den andra änden har käpparna fixerats vid en krans som också utgjort stödet för ett koniskt rör som sköt in en bit i korgen. Fisken tvingades mot denna avsmalnande öppning och kunde sedan inte finna vägen ut ur korgen. Kanske det lilla fragmentet har utgjort en sådan konisk öppning in i korgen. I så fall har mjården varit avsedd för ett speciellt fiske då den smalaste änden endast har en diameter av 3 cm. De tätt knutna käpparna tyder också på att man avsett att fånga in en speciell fiskart. Någon annan art än ålen kan knappast komma ifråga. Ålben har också påträffats i utkastlagret men endast i bränt tillstånd. Detta beror på att ålben innehåller rikligt med fett som lätt löser upp benet. Vid bränningen försvinner fettet varför benet lättare bevaras. Stekt ål har sanno-

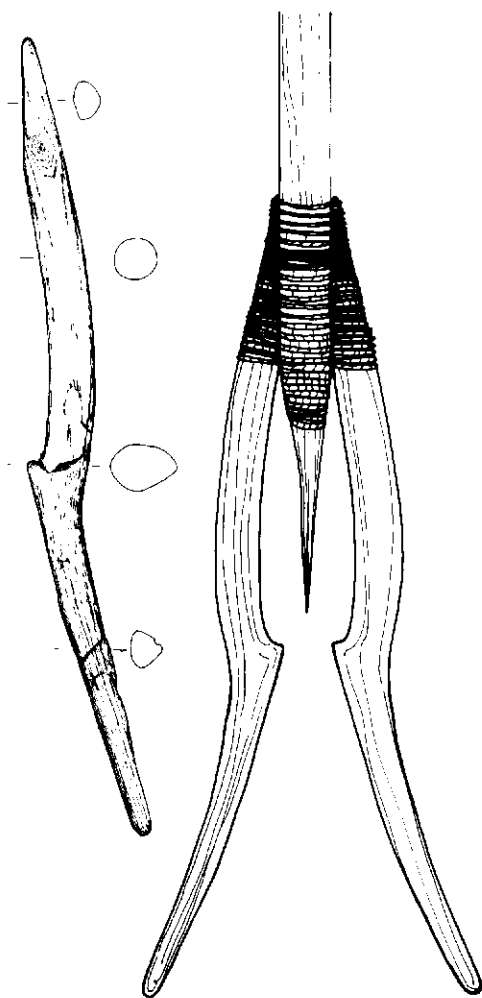

Fig. 6. Ljustergren av alm. Rekonstruktionen visar hur ljustret var sammansatt. 2:3.

likt varit en såväl välkänd som välkommen maträtt. De större fragmenten har tillhört mjårddar som lämpat sig bättre för fångst av andra fiskarter bland vilka braxen, abborre och gädda finns representerade i benmaterialet.

Ytterligare en redskapsform i trä kan knytas samman med fisket. Det rör sig om till svag S-form tillskurna grenar av alm med en utskuren avsats mitt på mittkrökens rygg (Fig. 6). Denna form är vanlig på danska boplatser från den något yngre Erte-

böllekulturen och har tolkats som ljusterspetsar vilka parvis fixerades vid ett skaft. Fisken tvingades vid ljustring in mellan de utsvängda ändarna för att hakas upp mellan den utskjutande avsatserna och skaftänden som kan ha varit försedd med en spets. De två fynden av ljuster i Ageröd V är de äldsta kända av denna redskapsform.

Förutom dessa fiskeredskap finns två, högst olika bågar. Den ena som är tillverkad ur en långsamväxande almstam har haft en längd på ungefär 1,7 cm.⁸ Den har försetts med en avplanad rygg medan stammens runda form kvarhållits på insidan. Handtaget är markerat med en fyrsidig förtjockning. En riktigt bra båge bör tillverkas ur en helt knastfri stamdel. På denna båge fanns däremot flera knastar. Då man vid ett tillfälle använde bågen har spänningen blivit så stor att ett stort stycke av bågsidan splittrades upp, i anslutning till en knast, från handtaget och ända ut till den ena bågänden. Att döma av brotten på bågen skulle den också ha brutits mitt itu innan den slängdes ut i utkastområdet. Är brottet och fyndet ett belägg på visad ilska över ett misslyckat jakttillfälle eller är den någon form av offer? Under de senaste åren har flera bågar framkommit på danska boplatser från yngre jägarstenålder, medan fynden av pilar är betydligt färre.⁹ Om nu bågen gick sönder vid jakten måste det ha funnits någon anledning till att ta med den hem till boplatzen i stället för att slänga den ifrån sig där den förstördes.

Den andra bågen har ursprungligen varit betydligt kortare, inte mer än ca 75 cm lång (Fig. 7:2). Den är formad ur en krokig gren av rönn. Grenen har försetts med tillskärning som har åstadkommit ett spetsovalt tvärsnitt. I den bevarade änden finns en inskuren avsats för bågsträngen. Utan dessa detaljer skulle föremålet inte ha kunnat klassificeras som båge. Dessa är annars

mycket väl formade och råmaterialet är för samtliga andra stamdelar av alm. Denna enkelt utformade minibåge kan antingen ha varit avsedd som en leksak eller använts vid drillning då strängen lades om en pinne som sattes i rotation vid att bågen drogs fram och tillbaka. Drillbågar kan ha använts för eldframställning men också vid borrar- ning.

Av de genomborrade hasselnötsskalen som var anledningen till att boplatzen observerades påträffades sammanlagt 34 stycken inom en liten yta av utkastområdet. De har samtliga försetts med genomborring i skalets spetsiga och därför tunnaste del. Hasselnötsskalen har sannolikt använts i ett enkelt halsband. Praktiska experiment har visat att genomborringen utförts med ett litet flintborr och att smycket kan färdigställas på mindre än en timme.

Förutom dessa funktionsbestämbara träföremål finns också flera tillskurna föremål vars användningsområde är osäkert eller okänt. Ett föremål har sannolikt använts som knivhandtag, ett annat som flåkniv och ett tredje som yxskaft (Fig. 7:1). Bland det bearbetade träet fanns ett betydande antal tillspetsade stammar eller grenar. Flertalet påträffades i horisontellt läge i utkastlagret medan några få körts ordentligt ned i sjöbottnen. Man kan tänka sig ett flertal funktioner för dessa stammar och grenar. Några kan ha använts för angöring av båtar medan andra kan ha ingått i hyddkonstruktioner eller i torkställningar på boplatzen. Troligen har dock flertalet använts i stationära fiskeredskap där rader av tätt nedkörda käppar bildade långa fångstarmar vilka tvingade fisken in mot en mjärdekorg. Flertalet grenar är tillspetsade av hassel men även al, olvon, brakved och ek har använts. Oftast är tillhuggningsspåren mycket tydliga. I de fall där de är sämre bevarade kan det inte uteslutas att en annan byggare — bävern —

varit framme. Endast i ett fall har dock tydliga spår efter bävergnag kunnat registreras på en käpp.

Bland de tillspetsade grenarna finns ett exemplar av mistel vilket visar att dess sega grenverk utnyttjades. I detta sammanhang kan man knappast undgå att tänka på den berättelse i Eddan där en pil av mistel spelar en avgörande roll i guden Lokes försök att döda den omtyckte Balder.

Förutom de tillspetsade grenarna framkom flera tiotal fynd av långa, spaltade tallvedsstickor. Samtliga var försedda med en förkolnad ände. Det är mycket troligt att de använts som bloss vid exempelvis ljustring av fisk.

I utkastlagret framkom rikligt med hugg-spånor från alstammar men också från ek. Spånornas utformning och storlek tyder på att stora föremål tillyxats på platsen men några andra spår efter dessa finns inte. Av större arbeten i trä som kunde ge hugg-spånor skulle man kunna tänka sig tillverkningen av urholkade träkanoter. Sådana har säkert använts men av de danska fynden från ungefär samma tid framgår det att träkanoter tillverkades ur lindträ och hugg-spånor av lind finns inte belagda i Ageröd V.¹⁰

I förhållande till antalet redskap av benfynd är antalet benredskap mycket litet. Bland benfynden förekom ett mindre antal som formats till redskap. Sammanlagt fem benspetsar av varierande storlek påträffades. Två flinteggade benspetsar framkom också. Dessa är långa och smala benspetsar som försetts med två motställda fåror i vilka flinteggar bestående av mikrospån har insatts och fixerats med hjälp av harts (Fig. 3:11). Fynd av mikrospån med hartsrester

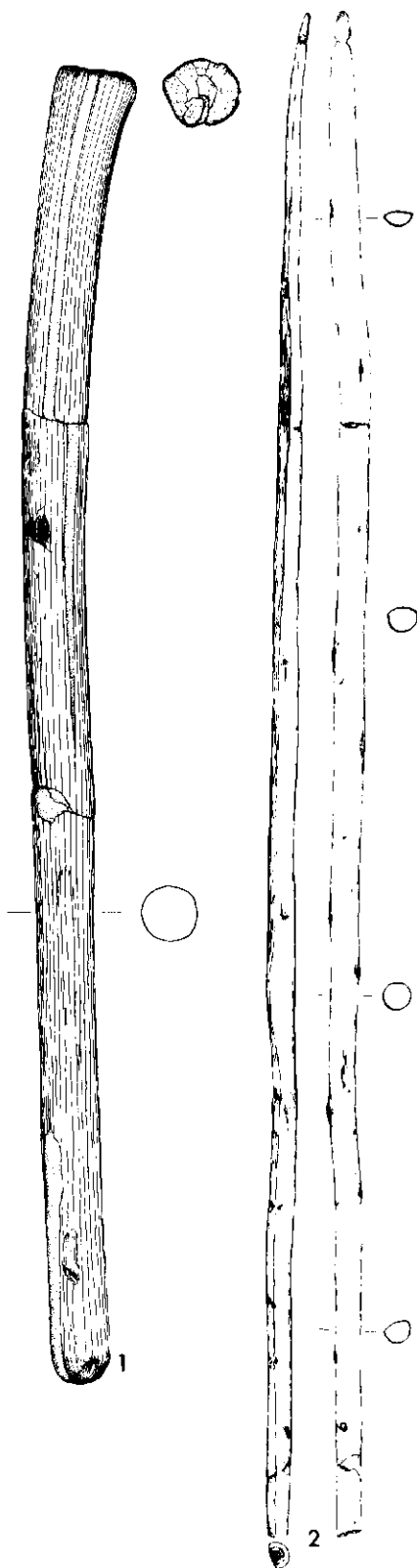

Fig. 7. Ett yxskaft av hassel (1) samt en fragmentarisk båge av rönne (2). Teckning av E. Koch Nielsen. 1:3.

visar också på att man utbytt delar av flint-eggen och därvid slängt ut det utjänta eggpartiet i sjön.

Måltidsrester och depåer

Förutom de tidigare omnämnda fiskarterna braxen, gädda, abborre och ål finns ben från sammanlagt sju däggdjursarter nämligen kronhjort, älg, vildsvin, rådjur, björn, utter och vattensork.¹¹ Ben från fågelarterna ormrör, knipa, bläsgås, bergand och skedand har identifierats. Fågelarterna samt flera av däggdjursarterna finns representerade med ett fåtal ben. Rikligt förekommande är däremot ben från kronhjort och i viss mån älg. En intressant iakttagelse som gjorts är att många av de långa extremitetsbenen har klivits på längden och att området utmed klyvlinjen uppvisar rispmärke efter skrapning. Konsekvent har den tjockväggiga sidan av benet tagits till vara medan den tunnare ratats. Strax utanför strandlinjen framkom en samling med 14 extremitetsben av vilka flertalet uppvisade huggspår (Fig. 8). De låg tätt samman och i samma riktning. Snett under benpackningen låg två smala barkflagor som kan ha fungerat som band runt benen. Bland benen förekom endast den tjockare sidan av extremitetsbenen som för övrigt saknas i utkastlagret. Benansamlingen har därför tolkats som en råmaterialdepå vilken nedlagts med avsikt att tagas upp igen efter en tid. Två hjorthornsstammar, för övrigt de enda som framkom inom utkastområdet, påträffades placerade tillsammans och även här kan det röra sig om en råmaterialdepå. Den ena hornstammen har tillhört ett fjällhorn och därför tillvaratagits på våren medan den andra har en del av skalltaget bevarat och brutits loss från en kraftig tjur som nedlagts på sensommaren eller hösten.

En iakttagelse som torde ha en viss betydelse har samband med benens spridning.

Flertalet benfynd framkom inom begränsade ytor medan områdena mellan dessa ansamlingar var i det närmaste fyndtomma. I ansamlingarna förekom såväl fisk- som däggdjur- och fågelben. Detta tyder på att man samlat ihop måltidsrester och tillverkningsavfall och kastat ut dem inslagna i någon form av förgängligt material exempelvis ett trasigt skinn eller en djurmage.

I utkastområdet framkom stora mängder med halverade hasselnötskal. Liksom benen uppträdde de i tydliga koncentrationer. Det stora antalet tyder på att det förekommit en omfattande hasselnötsinsamling från boplatsen. Inom ett begränsat område framgrävdes också några hundratal frukter från sjönöten. Dessa frukter, med de karaktäristiska hornliknande utskotten, var samtliga uppbrutna i den ena sidan. Inom Medelhavsområdet anses sjönötter fortfarande vara en delikatess och förtäres oftast rostade.

Förutom ben från fisk förekom också rikligt med fjäll, även dessa samlade till några få begränsade ytor. Flertalet fjäll visade sig tillhöra braxen men de som någon gång fjällat en braxen vet att fjällens antal är stort. Bara en mindre del tillhörde gädda och abborre. Av fjällen kan såväl ålder som storlek bestämmas och de analyserade fjällen hade tillhört vuxna braxenfiskar på ungefär ett kilo.¹²

Fångst och insamling

Med utgångspunkt från fynden i utkastlagret har vi möjligheter att tränga in mera i detalj i stenåldersmänniskornas göranden och låtanden. Flera olika former av fångst och insamling har utförts från boplatsen. De tusentals fynden av hasselnötsskal pekar på en omfattande insamling. Antalet fiskben är förhållandevis litet men fiskets roll torde varit betydligt större än andelen fynd anger då ben från fiskar inte bevaras lika väl som exempelvis ben från de större

Fig. 8. Depå funnen i utkastlagret bestående av upphuggna extremitetsben från kronhjort.

landdjuren. Fågeljakt har förekommit men den synes dock inte ha varit särskilt omfattande. Detta tycks också gälla jakten på flertalet däggdjur. Endast en skalle från uter antyder jakt på pälsdjur medan ett tåben som är det enda belägget för brunbjörn sannolikt suttit kvar i en björnfäll som kanske kasserats. Märkligt nog saknas helt bävern som bör ha förekommit rikligt i omgivningen. Vad avser jakten har denna sannolikt koncentrerats till främst kronhjort men också i viss utsträckning till älg. Kronhjortens andel bland skogsviltet är ungefär 80 %, vilket är ett förhållande som inte bara kan förklaras med att de stora benen från hjorten skulle bevarats bättre än exempelvis vildsvinsben. Den stora andelen kronhjort är ett fenomen som Ageröd V har gemensamt med en betydligt äldre boplatz i den sydvästra delen av Ageröds mosse — Ageröd I:D — som också den är en liten boplatz ute på torvlagren.¹³

I kärrmarkerna fanns det fortfarande en hel del älg som här gavs tillfälle till bete av kärr- och flytbladsväxter. Älgen som vid denna tid var ett djur i utdöende i södra Sverige, med den täta skogen och den jagande människan som lika stora motståndare, har därför kunnat nedläggas i boplatsens närhet. Kronhjorten finner sig däremot inte lika väl tillrätta i denna miljö utan föredrar torrare marker och kan därför inte ha varit särdeles talrik i boplatsens närmaste omgivning. Varför då så mycket kronhjortsben på en träskboplatz? För att få en acceptabel förklaring så bör man först se vad boplatsen ger för indicier för vilken del av året den utnyttjades.

Säsongsindicerande fynd

Det föreligger förhållandevis många säsongsbindande indikationer. Närvaron av den stora mängden hasselnötsskal men ock-

så skal av sjönötter talar klart för insamling under september månad. Tre av de belagda fågelarterna, bläsgåsen, berganden och knipan, har endast vistats i området under flyttningarna på våren och hösten. De fiskfjäll som analyserats kan förutom ålders- och storleksbestämning också användas för att fastställa när under året fisken dött då fjällen i likhet med träden utökas med en ny ring varje år. Nu var fjällen tyvärr oftast skadade i kanten vilket försvårade analysen men för dem som kunde undersökas hade fisken dött i slutet av tillväxtperioden som omfattar sommarhalvåret.

Bland träföremålen kunde tillverknings-tiden för vissa bestämmas. Genom att studera den sista årsringen på en stam eller en gren och fastställa när i utvecklingen av ringen som den huggits, är det möjligt att erhålla en uppfattning om när under året som stammen eller grenen höggs. De två större mjärdefragmenten har tillverkats av grenar där tillväxten avstannat medan det mindre, rörformiga fragmentet tillverkats under växtsäsongen, dvs. under sommarhalvåret. Bland de tillspetsade grenarna och stammarna hade ungefär en tiondel tillhuggits under en tidig del av växtsäsongen, med andra ord under våren och försommaren. Resterande kan uppdelas i två lika stora grupper där den ena huggits under växtsäsongen och den andra efter det att tillväxten avslutats, dvs. vinterhalvåret. Denna gräns kan för flertalet trädslag sättas till början av september månad. En vinterbosättning ter sig mindre sannolik i denna vattensjuka miljö. Har huvuddelen av bosättningen ägt rum under hösten då hasselnötterna insamlades och braxen fångades så kan flertalet tillspetsade grenar och stammar, trots uppdelningen, ha huggits under en förhållandevis kort period. Under denna tid har ålfisket också varit som mest givande. Aktiviteten synes ha varit som

störst under hösten och då närmast under september månad, men att Ageröd V även besöktes under våren finns det belägg för genom tillhuggning av ett mindre antal grenar och stammar.

Bosättningsmönster

Om man nu ser till vilka aktiviteter som förekommit under den tidiga hösten, kan de uppdelas i två kategorier. Den ena omfattar insamling och fiske som kan ha ägt rum »runt stugknuten» eller i boplatsens närmaste omgivning. Den andra kategorin avser kronhjortsjakten som krävde förflyttning inom ett betydligt större område från lägret. Denna förflyttning har säkert underlättats då den kunde företagas med farkost men har likväl inneburit en betydande arbetsinsats. Den grupp som bebott Ageröd V har, oberoende av om vi räknar den som en eller tre familjer, inte utgjort en självförsörjande enhet. Det har varit en grupp ur en större enhet som tagit tillfället i akt och dragit fördel av den rikedom på föda som yppat sig inom området. Som i så många andra samhällen jorden runt har troligen kvinnorna och de äldre stått för födoanskaffningen närmast boplatsen dvs. hasselnötsinsamlingen och det dagliga vittjandet av mjärdarna. Männen är i jägar-samlarsamhällen den rörligaste delen av gruppen och det är rimligt att anta att det var dessa som bedrev kronhjortsjakten, ibland ganska långt från boplatsen. I detta fall och sannolikt i många andra, har det varit den mindre mobila gruppens aktiviteter som bestämt lägets placering. Detta är nog ett förhållande som har varit allmänt förekommande och som måste beaktas i högre grad än tidigare, då man försöker uttolka en boplats aktiviteter utslutande från dess läge eller från fynden. Speciellt gäller detta boplatser där det inte finns något organiskt material bevarat vilket

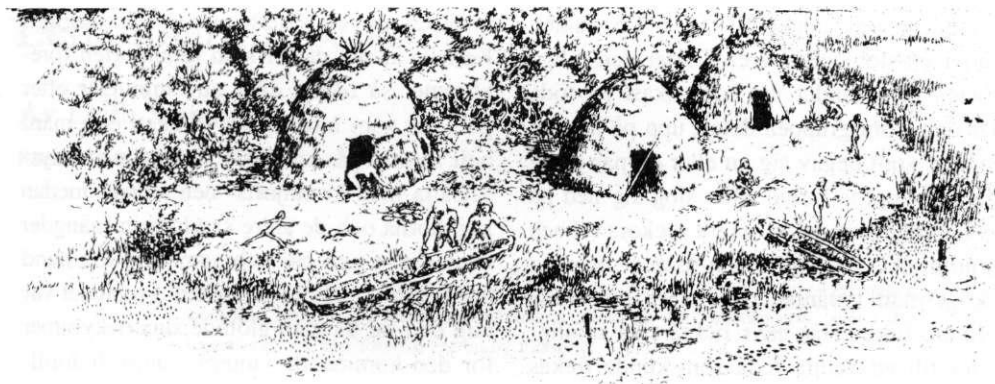

Fig. 9. Två alternativa rekonstruktioner av hur bosättningen på Ageröd V varit utformad. Platsen kan ha bebotts av tre familjer samtidigt (ovan) eller av en familj under tre säsonger (nedan). Teckning av S. Fäldt.

på samma sätt som i Ageröd V kan belysa ett flertal aspekter av människans agerande liksom den miljö hon utnyttjade.

Om vi i Ageröd V har spåren efter en kortare tids vistelse av en mindre grupp människor var har man då hållit hus under resten av året? Under den aktuella tiden som omfattar den atlantiska perioden, då ekblandskogen var förhärskande och täckte Skåne som ett grönt och tätt täcke, finner vi flertalet boplatser utmed kusterna. De är ofta stora vad avser såväl redskapsmängden som ytomfånget och vanligtvis placerade invid åmynningar eller vikar.¹⁴ Deras storlek antyder dels att de varit använda en längre tid men också att den grupp som

använt boplatserna har varit större än den på Ageröd V. På några av dessa kustboplatser förekommer gravfält. Sådana påträffades först på den danska Öresundskusten men har nu belagts även vid den skånska kusten.¹⁵ Från en boplatz vid kusten gavs rika möjligheter för jakt på havets djur, som säl och småval, som på de skogsdjur vilka lockades till kusten där skogen var glesare och därför rikare på undervegetation. Möjligheter för fiske på både sötvattens- och saltvattensarter liksom fågeljakt var stora under hela året. Man har därför anledning att tolka kustboplatserna som läger för en självförsörjande grupp om flera familjer.¹⁶ Denna grupp kan ha uppgått till ett femtiotal

personer som uppehöll sig i kusttrakten under en stor del av året. Under den tidiga hösten då inlandet var som rikast på föda har den stora gruppen delats upp på mindre enheter som begav sig en eller ett par dagsetapper uppför åarna. Man slog sig ned på en lämplig plats under några veckors tid och genom jakt, insamling och fiske åt man sig riktigt mätt i väntan på vintern med dess kärvarer tider. Här gavs också rika möjligheter till att samla föda som kunde torkas eller rökas och föras med ned till kusten som vinterproviant. Under vistelsen i inlandet bedrevs inte den varierande jakt som vid kusten. I stället inriktades födoinsamlingen på några få aktiviteter där arbets-

insatsen gav ett så rikt utbyte som möjligt. Kanske är det därför som kronhjorten förekommer så rikligt eller att lämningar efter pälsdjur som bäver, räv, vildkatt och mård helt saknas på Ageröd V. Männen var selsatta med kronhjorts- och älgjakt medan kvinnorna och de äldre samlade in mängder med nötter och bär och samtidigt tog hand om fisket. Dessa höstuppehåll i inlandet var nog den tid då man glömde sina bekymmer för den kommande vinterns sämre födotillgång som var centrala för dåtidens människor på samma sätt som stress och ekonomiska problem som hänger över nutidens skåningar lätt förtränges vid bad och glad samvaro på en sommarstrand.

Noter

¹ Larsson, L. 1978. Stenåldersjägare i mellersta Skåne. *Från Forntid och Medeltid* — 6. Lund, s. 7 ff.

² Larsson, L. 1979. Problemställning och metod för undersökningen av mossboplatsen Ageröd V. *Report Series* 6. Institute of Archaeology. Lund.

³ C 14-dateringarna har utförts av forskningsingenjör Sören Håkansson.

⁴ Larsson, L. & Bartholin, T. S. 1978. A Longbow Found at the Mesolithic Bog Site Ageröd V in Central Scania. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1977—1978. Lund, Fig. 1.

⁵ Bockelmann, K. 1980. Duvensee, Wohnplatz 6. Neue Befunde zur mesolitischen Sammelwirtschaft im 7. vorchristlichen Jahrtausend. *Die Heimat. Zur Vor- und Frühgeschichte Schleswig-Holsteins* VII. Neumünster.

⁶ Pollenanalyserna har utförts av fil. dr Hans Göransson, som också hjälpt förf. att tolka resultaten.

⁷ De vedanatommiska analyserna har utförts av forskningsingenjör Thomas Bartholin.

⁸ Larsson 1978, *Op. cit.*, fig. 15; Larsson & Bartholin 1978, *Op. cit.*

⁹ Andersen, S. H. 1975. Ringkloster, en jysk inlandsboplats med Ertebøllekultur. *Kuml* 1973—1974. København, s. 76 ff.; Brinch Petersen, E. & Alexandersen, V. & Vang Petersen, P. & Christensen, C. 1979. Vedbækprojektet. Ny og gammel forskning. *Søllerødbogen* 1979. Herning, s. 79.; Andersen, S. H. 1980. Tybind Vig. Foreløbig meddelelse om en under-

søisk stenalderboplads ved Lillebælt. *Antikvariske studier* 4. København, s. 16.

¹⁰ Brinch Petersen, E. et al. 1979, *Op. cit.*, s. 67.; Andersen 1980, *Op. cit.*, s. 17 f.

¹¹ Den osteologiska analysen har utförts av intendent Johannes Lepiksaar.

¹² Analysen av fiskfjällen har utförts av Åke Fagerström, Sötvattenlaboratoriet, Drottningholm.

¹³ Larsson, L. 1978. Ageröd I:B—Ageröd I:D. A Study of Early Atlantic Settlement in Scania. *Acta Archaeologica Lundensia*. Series in 4:12. Varberg, S. 210.

¹⁴ Brinch Petersen, E. & Jønsson, J. H. & Vang Petersen, P. & Aaris-Sørensen, K. 1977. Vedbækprojektet. I marken og i museerne. *Søllerødbogen* 1977. Herning, s. 113 ff.; Larsson, L. Segebro. En tidigatlantisk boplats vid Sege ås mynning. *Malmöfynd* 5. Malmö (i tryck); Larsson, L. 1980. Stenåldersjägarnas boplats och gravar vid Skateholm. *Limhamniana* 1980. Malmö.

¹⁵ Albrethsen, S. E. & Brinch Petersen, E. 1975. Gravene på Bøgebakken, Vedbæk. *Søllerødbogen* 1975. Herning; Larsson 1980, *Op. cit.*, Larsson, L. 1980. Stenåldersjägarnas gravar. *Ale* 1980:3. Lund.

¹⁶ Larsson, L. 1980. Some Aspects of the Kongemose Culture of Southern Sweden. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1979—1980. Lund, s. 18 ff.

Lerbottnar till belysning

Av Leifh Stenholm

Riksantikvarieämbetet, Box 1517, 221 01 Lund

Arkeologi och historia kommer alltid att brottas med s.k. olösta gåtor. Ett sådant problemkomplex beträffande medeltidsforskningen gäller de s.k. lerbottnarna, som i denna artikel inventeras och blir föremål för en ny tolkning.

Redan i samband med den arkeologiska undersökningen av Skanörs borg på 1930-talet registrerades några av de första så kallade lerbottnarna i Skåne. Professor Otto Rydbeck, som ledde arbetet, föreslog att det rörde sig om golv till enkla fiskebodar (Rydbeck 1935 s. 76). Genom en systematisk uppföljning av de senaste årens exploateringsarbeten i och kring våra medeltida städer, har det blivit känt att lerbottnar förekommer i en rad orter utefter de danska och sydsvenska kusterna.

Lerbottnarna beskrivs oftast som c:a 0.2 m djupa trågliknande, nedgrävningar, som klätts med ett 3—5 cm tjockt lerlager. I undantagsfall kan lerlagret vara ända upp till 10 cm tjockt. Inte sällan går leran upp en bit över anläggningens mynning och bildar ett litet »brätte». I plan kan formen variera kraftigt. Vanligtvis är grundformen rund eller rektangulär med rundade hörn. Även storleken kan variera starkt. Simrishamn kan t.ex. visa upp lerbottnar på mellan 1 m² och 15 m²s storlek. Exempel på betydligt större anläggningar finns också (Jacobsson 1979 a s. 5—6).

I takt med att allt fler lerbottnar påträffats har nya mer eller mindre fantasifulla tolkningsförslag diskuterats, och det lär väl knappast finnas någon arkeolog som undersökt en dylik anläggning utan att ha en egen teori om vad den egentligen använts till.

Vissa tolkningsförslag har, trots att de är dåligt underbyggda, nästan blivit legio att ta med när man diskuterar lerbottnar. Ett av syftena med detta arbete är att initiera en skriftlig debatt som en förlängning av den muntliga som nu nästan alltid förekommer då människor med intresse för Sydskanidiaviens äldre medeltid träffas.

Eftersom materialet till detta arbete måste betraktas som slumpvis valt — urvalet baseras i huvudsak på vad som finns publicerat i lättillgänglig litteratur — gör denna inventering inga anspråk på att vara total. Säkerligen finns det registrerade lerbottnar som av någon anledning inte kommit med här. Det föreliggande materialet är dock så pass stort att man kan se vissa tendenser i det och utifrån dessa även våga sig på att spekulera om anläggningarnas funktion.

Förutom i Skåne, där flest lerbottnar finns registrerade, har man påträffat lerbottnar och lerbottensliknande anläggningar i en rad orter i Danmark, Blekinge och på Öland samt på Island.

Skåne

Från Skåne har lerbottnar inrapporterats från följande orter: Skanör, Falsterbo, Simrishamn, Ystad, Helsingborg, Åhus, Malmö och Hallands Väderö. Samtliga dessa orter, utom Hallands Väderö, uppnådde under

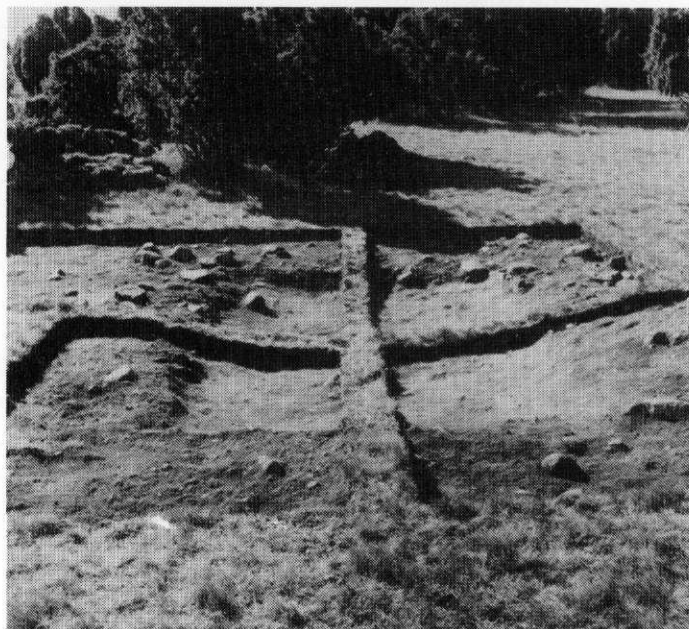

Fig. 1. Lerbotten från ön Mölle-skär strax öster om den medeltida staden Avaskär i östra Blekinge. Foto förf. 1978.

medeltiden status som stad. Lerbottnarna hör oftast till det äldsta anläggningsskedet på platsen och de dateras som regel till 1100- och 1200-talen. Även om dateringarna på grund av fyndfattigdom i vissa fall får betraktas som mycket ungefärliga, kan man inte i något fall med säkerhet belägga att lerbottnarna tillhör respektive ords stadsperiod. Många lerbottnar ger intryck av att ha använts under en relativt kort period.

Man kan se spår av att anläggningarna täckts över av flygsand och att man senare, nästa säsong, anlagt nya lerbottnar över de gamla (Jacobsson 1979 b s. 8). I Skanör och Simrishamn ligger dessutom några lerbottnar så pass lågt att de tidvis måste ha stått under vatten (Jacobsson 1979 b s. 5 och Weidhagen 1966).

Utan undantag sätts de skånska lerbottnarna i samband med det betydelsefulla

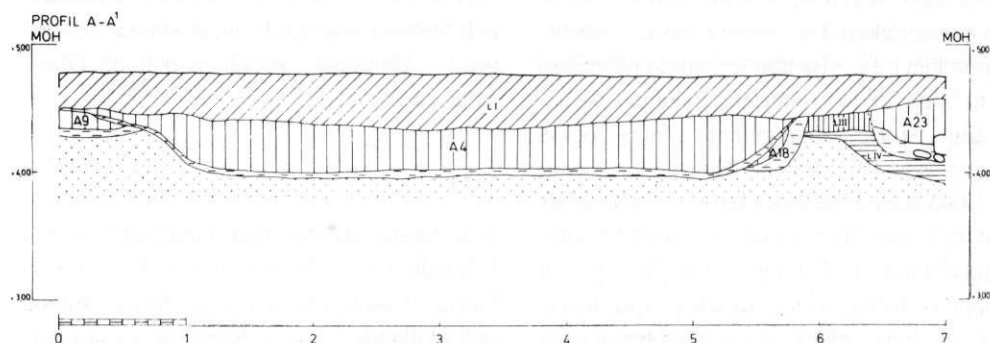

Fig. 2. Profil av lerbotten från kv. Sumaros, Simrishamn. Upprättad 1975 av B. Jacobsson.

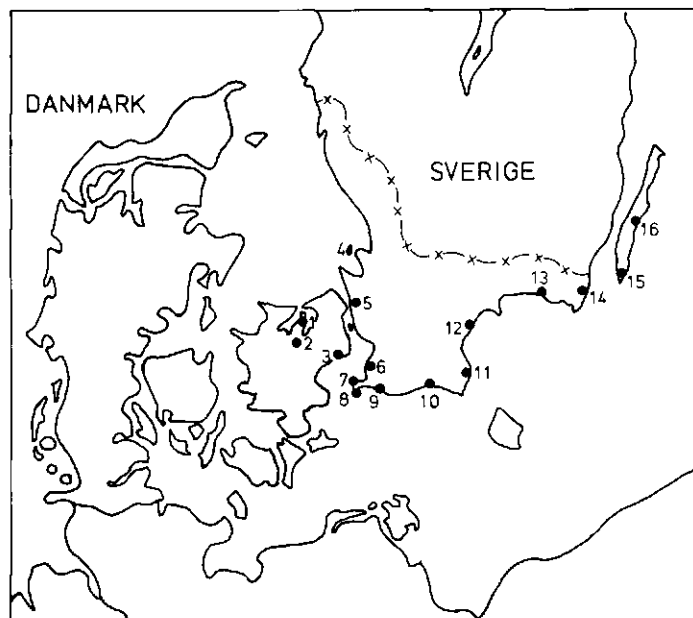

Fig. 3. Utbredningskarta över registrerade lerbottenslokaler. Upprättad 1981 av förf. Renritad av A. Bolander.

1 SKULDEVIG 2 ROSKILDE 3 DRAGÖR 4 HALLANDS VÄDERÖ 5 HELSINGBORG
6 MALMÖ 7 SKANÖR 8 FALSTERBO 9 TRELLEBORG 10 YSTAD 11 SIMRISHAMN
12 ÅHUS 13 RONNEBY 14 ÄVASKAR 15 KYRKHAMN 16 SÖNAVAR

sillfisket som florerade utmed kusterna under medeltiden. Detta fiske utgjorde den reella förutsättningen för den så kallade Skåne marknaden som under 1200- och 1300-talen blev centrum för Nordeuropas handel. Marknaden, som hölls årligen från 15 augusti till normalt 9 oktober, kom att förena de två funktionerna fiskeläger och marknadsplats. Utbudet av varor var redan vid 1200-talets mitt ganska varierat, men sillen dominerade under hela medeltiden. Sillen köptes upp av köpmän, som lät salta den och sålde den vidare (Hörby 1971 s. 68 ff).

Trots att Skanör och Falsterbo tidigt kom att bli centrum för Skåne marknaden kan man anta att de åtminstone före 1300-talets mitt inte varit något annat än säsongsmässiga fiskeläger (Ersgård 1980 s. 30). Vid de arkeologiska undersökningarna som genomförts i de båda städerna har lerbottnar visat

sig vara en vanlig anläggningstyp. Ofta täcks de av avsatta lager från 1300- och 1400-talen (Ersgård 1978 s. 4). Lerbottarna har framför allt påträffats ute på vångarna, nedgrävda direkt i den sterila sanden, samt under borgen i Skanör, vilken påbörjades under 1100-talets slut. Anmärkningsvärt är att lera måste ha fraktats åtminstone 3–4 km eftersom den närmaste platsen med lättåtkomlig lera finns i Höllviken. I samband med lerbottarna har även en upplagsplats för lera, som förvarades i halverade trätunnor påträffats (Järpe 1974).

I Simrishamn har under de senaste åren över 100 lerbottnar undersökts. Även här förekommer de i grupper, och koncentrationen av lerbottnar förefaller att öka ju närmare stranden man kommer. Närheten till havet markeras också av att de avsatta kulturlagren vid två tillfällen blivit täckta av kraftiga vattenavsatta lager. Till skillnad

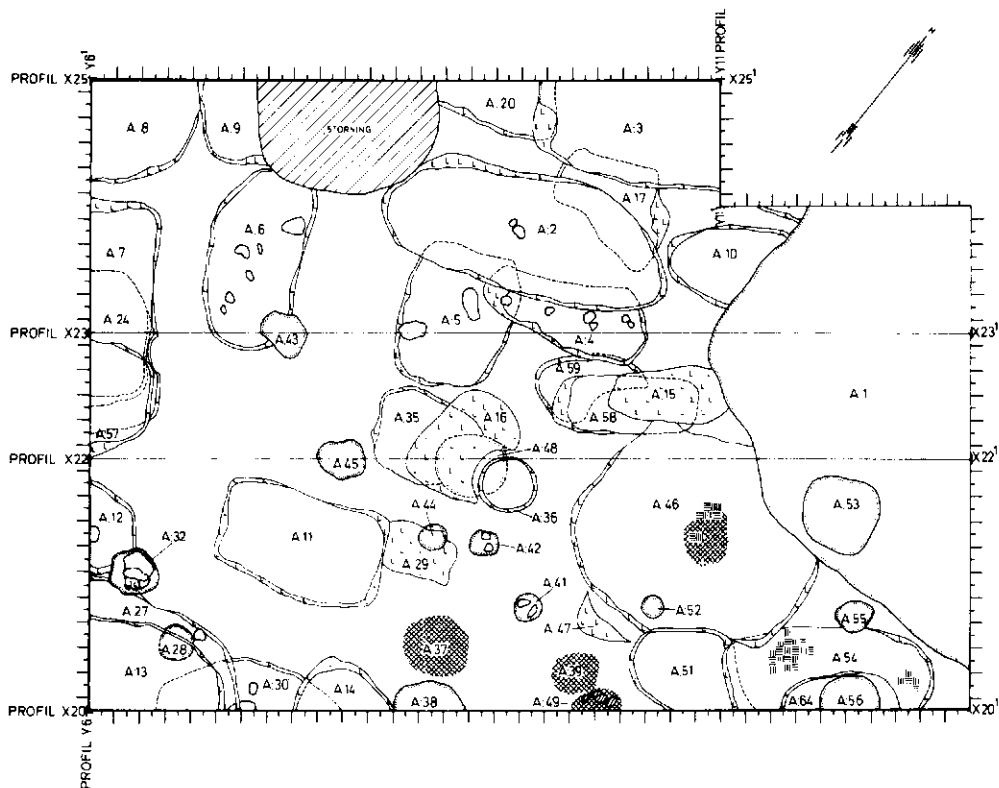

Fig. 4. Planritning av lerbottnar i kv. Ålen, Simrishamn. Flera av anläggningarna överlappar varandra, vilket tolkas som säsongsmässigt återkommande verksamhet. Upprättad 1977 av B. Jacobsson.

mot Skanör och Falsterbo är lerbottarna här nedgrävda i äldre kulturlager från vikingatid/tidig medeltid. I fyllningen över lerbottarna påträffades keramik och mynt som daterats till 1100- och 1300-talen. Här bör observeras att det är de överlagrande kulturlagren som dateras och inte själva lerbottarna. Flera lerbottnar visar tydliga tecken på att ha reparerats eller byggts om och många är grävda genom äldre lerbottnar, vilket tolkas som tecken på säsongsmässigt återkommande verksamhet. I två lerbottnar från kv. Ålen har delar av bottenleran utsatts för upphettning och blivit svagt rödbränd, något som mycket väl kan ha skett sekundärt. I några fall påträffades tunna lager med sammanpressade fiskben direkt på leran (Jacobsson 1979 a och b).

I Ystad förekommer lerbottnar av samma typ som i Skanör och Falsterbo. Här grupperar de sig kring den å, Vassaån, som under medeltiden flöt genom staden. På den högsta platån väster om ån uppfördes redan i början av 1200-talet en treskeppig tegelkyrka — Mariakyrkan. Detta skedde innan det finns några skriftliga eller arkeologiska belägg för stadsbildning med fast befolkning (Tesch & Wihlborg 1981 s. 18 ff). Vid fjolårets exploateringsundersökning i kv. Knut påträffades 7 st lerbottnar, som preliminärt daterats till 1100—1200-talen. Dessa var grävda genom äldre kulturlager. En av lerbottarna tilldrog sig extra uppmärksamhet eftersom den visade sig vara uppbyggd kring en risflätad stomme.

Vid schaktningsarbeten i Mariagatan i

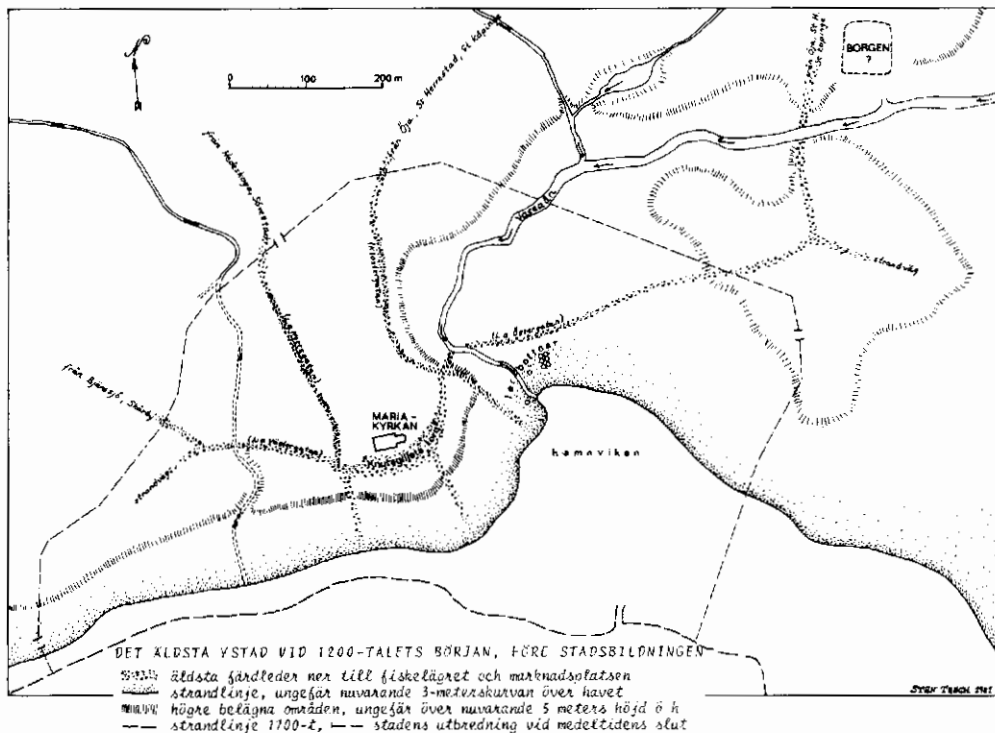

Fig. 5. Ur Tesch & Wihlborg, Medeltidsstaden Ystad.

Helsingborg 1979 påträffades de första lerbottnarna här. Även dessa låg nära den medeltida strandlinjen. Lerbottnarna var fyndtomma. De överlagrades emellertid av gravar från en kyrkogård, som dateras till 1200-talet och får på så sätt en inte-senare-än datering (Wihlborg 1978). Helsingborg var visserligen stad vid denna tidpunkt, men 1200-talets stad låg då uppe på landborgen (Wihlborg 1981), så lerbottnarna kan inte med säkerhet sägas ha tillhört denna. Även vid schaktningarna i N. Kyrkogatan påträffades lerbottnar. Kulturlagren över dessa var dock så omrörda att de inte kunde dateras.

Hösten 1980 genomfördes en mera omfattande arkeologisk undersökning inom det medeltida stadsområdet i Åhus. Härvid påträffades lämningar efter vallgraven, som omgärdade staden. Direkt innanför denna fanns två lerbottnar, som var nergrävda i

den sterila bottenanden. Lerbottnarna innehöll inga daterande fynd och det faktum att de återfanns innanför den medeltida stadens gränser, behöver inte nödvändigtvis innebära att de kan föras till stadspérioden. Inte heller dessa lerbottnar överlagrades av någon medeltida bebyggelse.

1978 företogs en arkeologisk undersökning ute på Hallands Väderö varvid cirka 10 lerbottnar påträffades. Lerbottnarna, som dateras till 1200-talet, var nergrävda i ett tidigmedeltida kulturlager. Av Valdemar I:s jordebok framgår det att kungen innehade ön. Senare under medeltiden har äganderätten gått över till kyrkan, som för övrigt fortfarande äger ön.

Danmark

Inom gränserna för det nutida Danmark har Nationalmuseets grävningar bl.a. resul-

terat i fynd av lerbottnar. Liksom de skånska lerbottnarna är de kustbundna och förknippas med det medeltida sillfisket.

I Dragör är lerbottnarna nergrävda i den sterila sanden, som ligger på en nivå av cirka 0,75 m ö.h. En av lerbottnarna visar tydliga tecken på att området tidvis stått under vatten. Ett 5 cm tjockt lager med sand och blåmusslor täcker anläggningen. Lerbottnarnas storlek varierar kraftigt också här. Inga direkt daterande fynd kan knytas till dessa anläggningar, vilka trots detta daterats till perioden 1342—1360. Denna snäva datering bygger nästan uteslutande på skriftliga omnämnande av orten Dragör och säger därför ingenting om lerbottnarnas verkliga ålder. Lerbottnarna överlagras här av ett 0,4 m tjockt träkolslager, som är avsatt under en längre period och till vilket ett stort antal härdar kan knytas. Flera av dessa överlagras varandra och ger på så sätt intryck av att vara säsongsmässiga. På ett ställe konstaterades inte mindre än 6 st härdar över varandra (Liebgott 1979).

Kring den naturliga hamnen i Skuldevig har ett stort antal lerbottnar av varierande storlek påträffats. Även här förs de till en säsongsmässig verksamhet och dateras med stöd av keramik till 1000-talet (Liebgott 1976).

Under den senaste grävningssäsongen lär lerbottnar också ha registrerats i Roskilde.

I detta sammanhang skall också omtalas att man under en rad jylländska kyrkor har påträffat lerbottensliknande anläggningar, med i regel 0,5 m diameter. I dessa har det funnits avlagringar av slagg som visar att de använts vid tillverkning av blyplattor till taken (Olsen 1958). Detta användningsområde är dock alltför speciellt för att passa in på de egentliga lerbottnarna.

Blekinge

Vid de senaste årens stadsarkeologiska un-

dersökningar i Blekinge har lerbottnar påträffats i de båda medeltida städerna Avaskär och Ronneby (Stenholm 1978 s. 152 f och Lindell & Stenholm 1980 s. 19 ff). Förutom dessa har ett stort antal lerbottnar registrerats ute på ön Mölleskär, som ligger cirka 500 m öster om staden Avaskär och således bör räknas till samma komplex. De blekingska lerbottnarna har daterats till 1200-talet. En C-14 analys av träkol från fyllningen i en lerbotten från Mölleskär gav som resultat 745 ± 135 år BP (Laboratoriet för isotopgeologi vid Naturhistoriska Riksmuseet, analysnr st 7589). Detta innebär att anläggningen med 65 % säkerhet ligger inom perioden 1160—1370. Man kan således fastslå att de blekingska lerbottnarna knappast tillhör respektive Orts stadsperiod. Både i Avaskär och Ronneby har det funnits kyrkor som kan föras tillbaka till tiden före respektive Orts uppkomst.

Öland

På Öland finns två medeltida fiskeläger med lerbottensliknande anläggningar, Sika-varp på öns östra sida samt Kyrkohamn på södra Öland. På båda ställena finns kapellruiner och i närheten av dessa kan svackor och gropar skönjas direkt i markytan. Båda platserna förefaller att ha övergivits vid slutet av 1600-talet. Under medeltiden har Öland bedrivit aktiv handel med bl.a. Lübeck och Danzig. Särskilt betydelsefull i denna kommers förefaller sillen att ha varit (Blomkvist 1973 s. 241).

Sikavarp ligger ute på Kapelludden i Bredsätra sn. I denna socken innehade linköpingsbiskopen en större gård och man kan förmoda att kyrkan även hade intressen av en handelsplats och hamn i närheten av sin sätesgård (Jonsson 1978 s. 121). Området, som omfattar en yta av cirka 2700 m², utgörs av ett gränslinjebestämt fornläm-

Fig. 6. Lerbotten i kv. Snidaren, Åhus, under utgrävning. Foto förf. 1980.

ningsområde med det medeltida St:a Birgittas kapell, ett flertal lämningar i form av svackor eller gropar, ett medeltida stenkors omgivet av en övertorvad mur samt ett flertal äldre strandvallar (Fernholm 1979 s. 131). Kapellet lär vara uppfört i början av 1200-talet (Boström 1978 s. 119). 1978 genomfördes inom ramen för forskningsprojektet tidigmedeltida hamnar på Öland en provundersökning av området. Härvid lades sju stycken 20—110 m långa och cirka 1 m breda schakt över området. I dessa påträffades flera lerlager, vilkas karaktär tycks stämma väl överens med de skånska lerbottarna (A6—7, A20—21 samt A13:3). I anslutning till flera av de förmodade lerbottarna påträffades koncentrationer med fiskben direkt på leran. Fynden från undersökningen, som bl.a. består av ett tiotal mynt, ger en preliminär datering av anläggningarna till perioden 1140—1318 (Fernholm rapport).

Det äldsta bevarade skriftliga omnämnan-

det av Kyrkohamn är i Vadstena klosters Jordebok från 1447 (Hagberg 1975 s. 64). Även andra kloster lär ha haft intressen här nere på södra udden. Från år 1279 vet man till exempel att biskop Henrik i Linköping givit Nydala kloster två socknar längst i söder på Öland. Detta för att munkarna inte skulle behöva lida brist på sill (Granlund 1970 s. 250). De långa fasteperioderna gjorde behovet av fisk mycket stort. I Skandinavien fanns det under den katolska perioden inte mindre än 237 officiella fiskdagar. Att fisket hade stor betydelse för södra udden framgår även av att de äldre häradsigillerna för Gräsgård avbildar en sill (Hagberg 1978 s. 126).

Själva bebyggelseområdet, fornlämning nr 1 i Ås sn, är uppdelat i två grupper. Söder om kapellruinen, som dateras till 1200-talet finns ett cirka 50×50 m stort område med 50—100 husgrunder och rektangulära hägnader. Ett hundratal meter söder om dessa, nere vid fågelstationen på

Fig. 7. Området vid S:ta Britas kapell på Kapelludden i Bredsåtra. T.v. ses stenkors, skansen mot havet, fördjupningar i marken m.m., t.h. kapellet. Från N. Foto Ulf Erik Hagberg. (Bilden publicerad med tillstånd av försvarsstaben.) Ur Kalmar län 1979.

Ölands absoluta sydspets kan man direkt i markytan skimta de svaga konturerna efter flera hundra gropar. Området ligger så lågt att det än idag är vattendränkt under vår och höst och det bör följdaktligen ha varit helt obeboeligt under medeltiden (Hagberg 1978 s. 123 ff). En serie fosfatanalyser visar på mycket höga värden för detta område — ända upp emot 900 fosfatgrader har kunnat påvisas (Hagberg 1977 s. 377). Anläggningarna är nergrävda i skifferklappern och en mindre provundersökning har visat att de är klädda med ett tunnt lerlager. Man har föreslagit att groparna är rester efter en enkel bodbebyggelse och de jämförs med de skånska lerbottnarna (Hagberg 1978 s. 125 f). Förutom av klostren innehades jorden på öns sydspets i stor utsträck-

ning av världsliga stormän vilket ytterligare understryker att området var intressant ur ekonomisk synpunkt. Mårten Stenberger föreslog bl.a. att Eketorp III hade ekonomisk kontroll över Kyrkohamns fiskeläger, vars status i liten skala jämförs med Skåne-marknaden (Stenberger 1973 s. 15 ff).

Från arkeologiskt håll kan man påvisa att fiskeläget använts från 1100-talet (Hagberg 1977 s. 377). Man får sedan räkna med att det i en första omgång fungerat åtminstone fram till 1346 då sillen försvann från Öland. Detta försvinnande vållade armod och bekymmer. Bl.a. omtalas att kyrkoherden i Gräsgård drabbades så hårt ekonomiskt att en ny organisation av tiondesättningen fick införas (Granlund 1970 s. 250). Denna ekonomiska kris bör rimligen

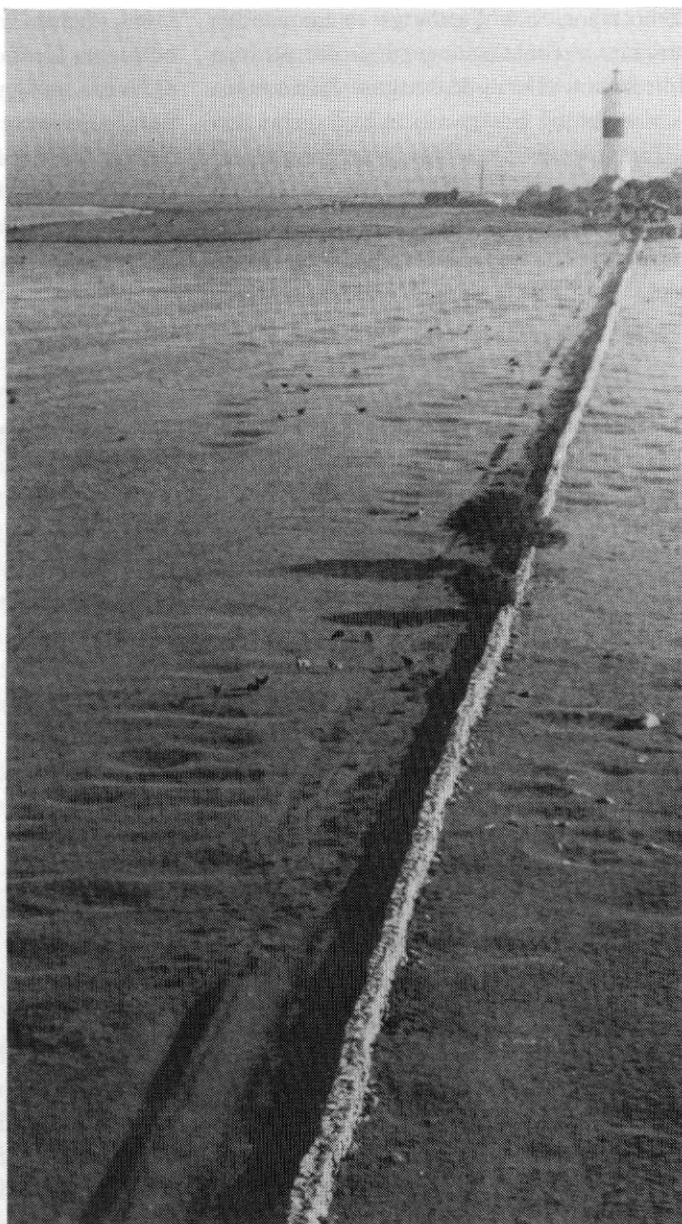

Fig. 8. Vid Kyrkohamn på södra Öland kan man skönja de trågliknande fördjupningarna direkt i markytan. Foto U. E. Hagberg 1973. Ur Eketorp. The Setting. Sthlm 1979.

även ha drabbat fiskelägren i östra Blekinge. Från norra Öland började man här efter idka sillfiske vid Bornholm, där sillen tydligen fortfarande gick till (Granlund 1970 s. 250).

Island

Också i Isleifstadir, Borgarfjartarsysla, på

Island har man påträffat lerkädda gropar som är mycket snarlika de sydsandinaviska lerbottnarna. Dessa har dock legat inne i ett bostadshus. I den ena lerkädda gropen konstaterades flera lager med sot och träkol samt olika skikt av aska. Anläggningen skiljer sig således något från de vanliga

lerbottnarna och Stenberger antar att den använts vid matlagning på så sätt att man tillrett kött eller bröd i askan. Från samma undersökning beskrivs också en annan lerklädd grop, 1,25×0,75 m, som mera knyter an till de traditionella lerbottnarna (Stenberger 1943). Viss tveksamhet kan riktas mot att även denna knyts till samma byggnad.

Av denna genomgång framgår att lerbottnarna förefaller utgöra en rent sydskan-dinavisk anläggningstyp, som i huvudsak finns representerad i de gamla danska områdena. För att försöka åskådliggöra de gemensamma nämnarna för lerbottnarna och de orter som de påträffats i kan följande tabell uppställas.

Tabell 1

Ort	Lerbottnarna					
	Medeltida stad	Kyrka, kapell före 1250	Datering	Säsongs-karaktär	Fiskben	Höga fosfat-värden
Skanör	×	×	1100—1200-t	×		
Falsterbo	×	?	1200-t	×	×	×
Simrishamn	×	×	1100—(1300)-t	×	×	×
Ystad	×	×	1100—1200-t	×		×
Helsingborg	×	×	1100-t	×		×
H. Väderö			1200-t	×		
Åhus	×	×	1200-t	(×)		
Malmö	×	?	1100—1200-t	×	×	×
Ronneby	×	×	1200-t	×	×	
Avaskär	×	×	1200-t	(×)		(×)
Sikavarp		×	1100—1318	(×)	×	
Kyrkohamn		×	1100—(1346)	×		
Dragör			(1342—1360)	×		
Skuldevig			1000-t	(×)		

× = förefintlighet

() = osäker

Samtliga lerbottnar är antingen direkt knutna till kusten eller, som i Ronneby, indirekt kustanknutna via en å som rinner ut i havet. Från de flesta orterna finns det klara belägg att man tagit aktiv del i det medeltida sillfisket. Genom fynd av tunna horisonter med sammanpressade fiskben i direkt anslutning till lerbottnarnas ytskikt från åtminstone fyra olika orter, lär det knappast råda någon tvekan om att lerbottnarna skall förknippas med fisket, något som för övrigt samtliga forskare tycks vara överens om. Ännu ett argument som talar för detta är att man vid undersökningarna i Ronneby

träffade på barkflöten från nät alldeles intill lerbottnarna (Lindell & Stenholm 1980 s. 22). När det gäller att närmare precisera lerbottnarnas funktion blir begreppen mera diffusa och åsikterna går isär. Den vanligaste uppfattningen, som numera praktiskt taget alltid framförs med viss reservation, går ut på att anläggningarna är rester efter golv i enkla hyddor eller förvaringsbodar. Man har bl.a. föreslagit att de människor som under de hektiska höstmånaderna tog del i sillfisket, hade med sig enkla transportabla tält, som restes över lergolven. Dessa »kåtor» skulle ha varit konstruerade så att

de inte behövde förankras med jordfasta stolpar.

Mot detta tolkningsförslag kan åtskilliga argument radas upp: 1) Storleken på lerbottnarna varierar mycket och flera av dem är alldeles för små för att kunna duga som bostad. 2) På de flesta orterna saknas naturlig förekomst av lättillgänglig lera, varför leran måste ha transporterats till platsen. Leran representerar således en investering, som knappast kan motiveras av de föreslagna temporära och annars så enkla hyddorna. 3) Ur praktisk synpunkt skulle det säkert vara ytterst obehövligt att bo i dessa lerklädda gropar, som under regnväder snarast bör ha fungerat som behållare för regnvattnet i stället för väl-dränerade hyddgolv. 4) Inga stolphål eller härdar kan med säkerhet knytas till lerbottnarna. Utan ordentlig förankring, skulle de lätta täten på de som regel utsatta platserna riskera att blåsa iväg. 5) I Kyrkohamn, där det finns möjlighet att studera fiskeläget i dess helhet, kan man påvisa att lerbottnarna och husgrunderna ligger skilda från varandra. Detta bör snarast tolkas som att de förstnämnda haft någon annan funktion än som ett belägg för att det rådde segregation i fiskeläget.

Att man på fyra olika orter (se tabell 1) har påträffat tunna horisonter med fiskben direkt på lerbottnarnas ytskikt talar för att de har använts aktivt i fiskhanteringen. Tolkingsförslag som bassänger för att samla regnvatten för att få färskvatten eller för saltutvinning ur havsvatten kan således avfärdas. Tre prover med fiskben från Falsterbo, Simrishamn respektive Sikavarp har analyserats av dr J. Lepiksaar. Resultatet visar att sillrester dominerade helt. Man frågar sig givetvis om det inte funnits lämningar efter fisk även i lerbottnar på andra håll. Det kan finnas flera orsaker till att detta inte registrerats vid undersökningen. Dels kan bevaringsförhållandena på de

skilda orterna variera. Man kan därtill ha använt alltför grova metoder när man undersökte anläggningarna. Sillens ben är så små och obetydliga att de mycket lätt kan förbises vid arkeologiska undersökningar. Till detta kommer att sillen är en mycket fet fisk och att de fettsyror som bildas vid förrottnelseprocessen även under normala bevaringsförhållanden ofta snabbt bryter ner benen (Gräslund 1977). Det finns således all anledning att vid kommande undersökningar specialundersöka lerbottnarnas ytskikt och därvid använda sig av en särskild vätskeseparationsmetod (se Löfstrand 1972) som möjliggör tillvaratagandet av annars närmast oåtkomligt, mikroskopiskt benmaterial.

Under de senaste åren har det allt oftare förekommit att man låtit göra fosfatanalyser från lerbottnarna. I Helsingborg, Falsterbo och Simrishamn samt på Hallands Väderö har man kunnat uppvisa mycket höga fosfatvärden, ända upp emot 500—600 fosfatgrader. Vid fjolårets undersökning i kv. Knut i Ystad togs fosfatprover i tre lerbottnar (analyserna utfördes av Raä:s ölandskontor). Resultatet kan sammanställas i nedanstående tabell.

Tabell 2

	A3	A7	A20
Fyllning	360	155	155
Lerans ytskikt	580	390	539
I leran	536	211	530

Fosfatvärde i lerbottnar från kv. Knut, Ystad.

Det framgår tydligt att det finns en markant fosfatkoncentration i ytskiktet på lerbottnarna. Man ser också att det är betydligt lägre fosfathalt i fyllningen, som kommit till efter det att lerbottnarna slutat användas. Samma resultat, fast inte lika påtagligt, har även kunnat påvisas från

Mölleskär i Blekinge (Stenholm rapport).

Av de gjorda analyserna frestas man att dra slutsatsen att lerbottnarna av någon anledning använts till förvaring av sill. Intrycket av att lerbottnarna skulle ha fungerat som behållare stärks även av lerbottnen från kv. Knut i Ystad, som var uppbyggd kring en flätad stomme.

Man kan således mycket väl tänka sig att lerbottnarna använts vid sillsaltningssprocessen, exempelvis som Tesch och Wihlborg föreslår, som kar för ett första smakbefrämjande saltlakebad innan den mera tidskrävande rensningen och konserveringen vidtog (Tesch & Wihlborg 1981 s. 20). Mot detta talar dock det faktum att sillsaltningen fick större betydelse först fram emot år 1200, då lübeckarna började ta med sig lynerburgersalt till Skånemarknaden (Vollan 1959 s. 344), medan lerbottnarna börjar dyka upp redan vid 1000-talets slut. Ett annat argument mot sillsaltning i lerbotten är att de analyser av fiskben som J. Lepiksaar utfört visar att proven mestadels innehöll rester från huvuden. Den övriga sillkroppen representerades dock av kotor, både från bål- och stjärtregionen. Dessutom konstaterades sparsamma rester från röt-simpa och torsk som förmodligen kommit med som »bifångst» vid sillfisket. Om lerbottnarna utnyttjades för insaltning av sill borde överhuvudtaget inga fiskben förekomma i anläggningarna. Sillbenen från lerbottnarna är dessutom tämligen dåligt bevarade. Skelettdelar av sill har som tidigare redogjorts mycket svag resistens vid inbäddning i kulturlager. I motsats till fynden från lerbottnarna brukar annars sillrester från vikingatid och tidig medeltid ofta överraska genom sin oväntade goda kondition. Detta indikerar starkt en konservering, förmodligen främst insaltning. Fiskbenen från lerbottnarna kommer tydligen inte från saltad vara (Lepiksaar).

En annan funktion som skulle kunna tillskrivas lerbottnarna och som även skulle förklara dominansen av sillhuvuden i provena, är att de använts för att samla upp sillrenset. Vi vet att sillen rensades innan den saltades in. Det måste ha blivit enorma mängder med avfall. I källorna kallas detta för grum och från Skanör och Falsterbo vet man att detta behandlades till tran av grumskarlar på en särskild plats, som ägdes av kungen (Eriksson 1980 s. 37). Man kan alltså tänka sig att rensningen av sillen kan ha företagits i anslutning till lerbottnarna och att dessa har tjänat som någon slags behållare för avfallet. De höga fosfatvärdena som registrerats i ytskiktet på leran antyder ju också att de innehållit något organiskt material. Enligt detta tolkningsförslag skulle lerbottnarna representera rensningsplatsen.

Ett alternativ till detta är att de i stället motsvarar platsen för tranberedningen. I modernt språkbruk skiljer man mellan levertran, sillolja, valolja etc. Under medeltiden gick emellertid samtliga dessa under den gemensamma benämningen tran. Sillolja kan utvinnas av hela fisken, således även av inälvor och ben. När det var rikt fiske och dålig avsättning har man säkert använt hela fisken för tranframställning.

I de medeltida källorna markeras inte heller skillnaden mellan lyse och tran. Vid framställning av lyse lät man sillen ligga och ruttna i ett kärl, eller fullt tänkbart i en lerbotten. Under den naturliga upplösningen frigjorde sig oljan i fisken och flöt upp och avsatte sig alltefter finhetsgraden i olika fraktioner, som sedan kunde skummas av. Överst avsatte sig den finaste oljan, sk. lyse, som var ett eftertraktat belysningsmedel för tranlampor. (Vollan 1974 s. 549). Man kan inte exakt fastställa när den nordiska lyseframställningen ersattes av trankokningen. En allmän uppfattning är dock att kunskapen

Fig. 9. Oljelampa från 1000/1100-tal. Ur C. Wahlöö, *Keramik 1000—1600*. Lund 1976.

om den senare processen kom hit via Tyskland, kanske på 1300-talet (Vollan 1971 s. 480 ff). Möjligen är det denna teknologiska förändring som är orsak till att lerbottarna i Dragör försvinner och ersätts med en mängd härdar, som också anses representera en säsongsmässig verksamhet.

Från Skånemarknaden vet vi att tran var en av utförselprodukterna (Eriksson 1980 s. 54). Det som har skapat grunden för oljehandeln under medeltiden är i första hand behovet av ett billigt belysningsmedel. Förutom till ljusolja användes fiskolja vid garvning samt till att smörja in skinn, hudar och liknande för att hålla vätan borta (Yrving 1974 s. 560). Att sjöledes föra fiskolja från Norden till de växande handelsstäderna i södra Östersjöområdet bör rimligtvis ha varit billigare än att frakta växtolja från Syd-europa nordöver (Vollan 1974 b s. 558).

På vissa håll i Norge har husbehovsframställning av lyse förekommit långt in i historisk tid.

Materialet visar att lerbottarna i huvudsak låter sig dateras till 1100- och 1200-talen. De representerar följaktligen en säsongsmässig verksamhet i de sydskan-dinaviska fiskelägren strax innan de tyska handelsmännen började dyka upp i större

antal och förde med sig lyneburgersalt och trankokningstekniken som gjorde det möjligt att exportera sillen och att mera industriellt framställa tran och lyse och på så sätt kunna tillgodose en större marknad. Dessa fiskeläger utgjorde förstadier till och grund för själva Skånemarknaden, som snart kom att dominera den Nordeuropeiska handeln. Att sillfisket och verksamheten kring detta haft stor ekonomisk betydelse redan innan de utländska uppköparna visade sitt intresse framgår klart av att de flesta av dessa orter haft ekonomiska förutsättningar att uppföra en stenkyrka. Sannolikt var det så att verksamheten redan då kontrollerades av kungen eller kyrkan. Med de nya avsättningsområdena följde kraven på ökad effektivitet vilket möjliggjordes med de teknologiska innovationerna och lerbottarna kom på så sätt att ha spelat ut sin roll. Den ökade handeln och administrationen medförde så småningom att de livskraftigaste fiskelägren fick en permanent befolkning och på sikt även stadsprivilegier. I samband med övergången till stad förefaller det som om kyrkorna byggts till och kyrkogårdarna utvidgats. Både i Skanör och Helsingborg har man exempelvis påträffat lerbottnar under kyrkogårdarna (Weidhagen

1966 och Wihlborg 1978).

Aktiviteterna kring det medeltida sillfisket och dess konsekvenser för de sydskandinaviska fiskelägren kan kanske med dagens mått jämföras med de multinationella jättarnas jakt på nordsjöoljan och dess återverkning på samhällena utmed den norska kusten.

Litteratur

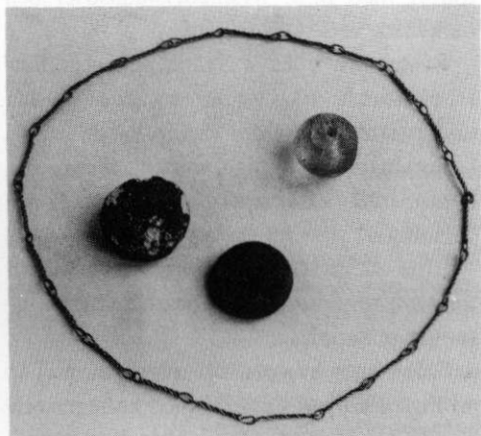
- Andersson, K.: Ein Archäologischer Beitrag zur älteren Geschichte Ystads. Meddelande från Lunds historiska museum 1969—70.
- Boström, R.: Ölands hamnkapell. Kalmar län 1979.
- Blomkvist, N.: »Thenne lille, dock mycket nyttige handelsstadh». En öländsk allmogehamn och dess villkor. Tor 1972—73.
- Cinthio, E.: Köping och stad i det tidigmedeltida Skåne. Ale 1975: 1.
- Eriksson, H.: Skånemarkedet. 1980.
- Ersgård, L.: Grävt i Skanör. Ale 1977: 1.
- Utgrävt i Skanör. Ale 1977: 4.
- Det medeltida Falsterbo — aktuella problem och undersökningar. Ale 1978: 4.
- Falsterbohalvön — en undersökning av medeltida agrar bebyggelse i sydvästra Skåne. Ale 1980: 3.
- Fernholm, R.: Provundersökning i projektet »tidiga hamnar på Öland». Kalmar läns årsbok 1979.
- Rapport på undersökningen i Sikavarp. (manus).
- Granlund, J.: Sillfiske. 1970 KL.
- Tor 1975.
- Grälund, B.: Sill och sillfiske i Östersjön under stenåldern. Tor 1975—77.
- Hagberg, U.-E.: Ås under forntid och medeltid. Ur Ås-socknen på Ölands sydspets. Red. B. Engström. 1975.
- Kyrkhamn. Kalmar län 1978.
- Sveabod and Herring — an outline of the political and economic powers on Medieval Öland. Tor 1975—77.
- The Surroundings of Eketorp. Eketorp. Fortification and settlement on Öland. 1979.
- Hörby, K.: Skånemarkedet. 1971. KL.
- Jacobsson, B.: Medeltid i Simrishamn. Ale 1975: 2.
- Bebyggelselämningar, medeltid, tomterna 11—18, kv. Sumaros, Simrishamn, Skåne. Raä rapport 1979 a.
- Bebyggelselämningar, vikingatid-medeltid kv. Ålen, Simrishamn, Skåne. Raä rapport 1979 b.
- Järpe, Redin, Andersson: Skanör och Falsterbo. Ale 1971: 3.
- Järpe, A.: Fiddevången i Falsterbo. Ale 1974: 1.
- Utgrävt i Skanör. Ale 1976: 1.
- Liebgott, N.-K.: Sild er godt. Skalk 1976: 5.
- Stakthavn. Arkeologiske undersøgelser i senmiddelalderens Dragør. 1979.
- Skuldevig. Skalk 1980: 2.
- Lindell, O. Stenholm, L.: Ernst, under ett kvarter i Ronneby. 1980.
- Löfstrand, L.: Vätskeseperation av ben från kultur-lagerfyllning med exempel från stenåldersboplat-sen Ås i Romfartuna Vsm. Fornvännen 1972: 2.
- Olsen, O.: Kirkegulvet som arkeologisk arbejdsmark. Nationalmuseets Arbejdsmark 1958.
- Redin, L.: Skanörs vångar. Ale 1971: 1.
- Skanör, Falsterbo und die Hanse. Die Hanse in Europa 1973.
- Lagmanshejdan. Acta Archaeologica Lundensia 1976.
- Rosenberg, B.: Lerbottnar. Var, när och varför. Protokoll fört vid Forskarseminariet i Medeltidsarkeologi 1977-04-25.
- Rydbeck, O.: Skanörs borg. 1935.
- Stenberger, M.: Isleifstadir, Borgarfjardarsysla, Forn-tida gårdar i Island. Red. Stenberger. 1943.
- Eketorp in Öland. Ancient Village and Trading Settlement Acta Archaeologica 44. 1973.
- Stenholm, L.: Avskär och 1977 års grävning. Ble-kingeboken 1978.
- Stadsarkeologi i Ronneby I. Ale 1978: 4.
- Stadsarkeologi i Ronneby II. Ale 1979: 1.
- Rapport från undersökningen på Mölleskär, Ble-kinge. (manus).
- Tesch, S.: Utgrävd medeltid i kv. Gladan nr 8, Åhus. Ale 1977: 3.
- Tesch, S., Wihlborg, A.: Medeltidsstaden Ystad. 1981.
- Weidhagen, M.: Skanör. Ale 1966: 3.
- Wihlborg, A.: Lerbottnar igen. Ale 1978: 4.
- Wihlborg, A., Tesch, S.: Medeltidsstaden Ystad. 1981.
- Wihlborg, A.: Helsingborg. Medeltidsstaden. (manus).
- Vollan, O.: Fisketillverkning. KL.
- Tran 1974 a KL.
- Tranhandel 1974 b KL.
- Spekk 1971 KL.
- Yrving, H.: Tranhandel 1974 KL.

Halländska utgrävningar

Under 1980 företog Kulturminnesvårdsenheten vid Stiftelsen Hallands Länsmuseum en medeltidsarkeologisk undersökning i den centralt belägna Storgatan i Halmstad. Undersökningen var betingad av kommunens omläggning av VA-nätet. Utgrävningen utgjorde en del av en kontinuerlig uppföljning av gatuarbeten inom Halmstads gamla stadskärna.

Schaktet hade en N-S sträckning, var 96 m långt och 4 m brett. Kulturlagren hade en mäktighet av 35–70 cm.

Fynd från grävningarna i Halmstad: Halsband av koppar eller mässing omramande två sländtrissor och en glaspärle, den senare ca 3 cm i diameter. Foto: Anders Tilly 1980.

Halmstad fick sitt nuvarande läge under tidigt 1300-tal då staden flyttades ned från det längre upp längs Nissan belägna Övra-by. Härvid synes centrum ha legat i närheten av dagens Stora Torg. Norrut från torget går Storgatan parallellt en bit från Nissan. Gatan löper på en höjdsträckning, som varit utmärkt för bebyggelse.

1980 års undersökning och en tidigare undersökning 1978 i samma gatusträckning, men närmare Stora Torg, gav en rad huskonstruktioner och gårdskomplex.

Det N-S gående schaktet skar rakt igenom de V-Ö liggande husen gårdsplanerna. Tomterna visade sig ha en bredd på ca 10 m.

Bebyggelsen inom området har kunnat indelas i tre faser. Fas 1 från början till mitten av 1300-talet uppvisar en rad gropar, stolp- och pinnhål från enklare bebyggelse och inhägnader.

Fas 2 från årtiondena före och efter 1400. Här framkommer hus med syllstensrader och träsyllar, dock av relativt kläna dimensioner. Gårdsbildningar börjar skönjas.

Fas 3 från tidigt 1400-tal och fram till 1500-talets början. Husen får kraftiga syllstensrader och därpå liggande syllstockar. De är byggda i skiftesverkskonstruktion. I den här fasen står de ovan omtalade gårdskomplexen i sin fulla blom. Gårdarna har antagligen varit bebodda av handelsmän och

hantverkare. Däröfver talar fynden. På en gårdsplan gjordes ett fynd af ett sigill, som dock ännu ej kommit tillbaka från konserveringen när detta skrivs. Vidare har en skoläst i trä i barnstorlek och en mängd läderavfall bl.a. efter knivslidettillverkning upphittats.

Dateringen af keramikfynden bekräftar fasindelningen, då de äldsta fynden är från tidigt 1300-tal och de yngsta från sent 1400-tal.

Bebyggelse af senare datum, i detta fallet 1500-tal och tidigt 1600-tal, har antagligen blivit bortschaktad vid sentida gatuarbeten.

1619 härjades staden af en ödesdiger brand och året därpå ulades dagens rättvinkliga gatunät. Därför förekommer inget material yngre än tidigt 1600-tal i gatumark öfverhuvudtaget.

Anders Tilly

Skånska bebyggelsestudier

Under läsåret 1981/1982 kommer Konsthögskolans arkitekturskola att som studieobjekt ha Skåne.

Skolan grundades af Gustav III 1773 och kan därmed räkna sig till världens äldsta skolor i sin art. Arkitekturskolan har sina lokaler på Skeppsholmen i Stockholm i samma byggnad som Sveriges arkitekturmuseum och Nordiska institutet för samhällsplanering.

Arkitekturskolan studerade under 1970-talets början stadskärnorna och den omvandlingsprocess, som präglat många af dem. Målsättningen med studierna är bl.a. att utifrån historiska och funktionella insikter föreslå såväl direkta åtgärder som program för mer översiktlig och långsiktig planering. Ovannämnda stadsstudier avslutades således

med ett omfattande arbete om Visby innerstad. (Visby innerstad: En användningsplan. 1973.)

En anknytning till det tidiga 1970-talets studieobjekt finnes i skolans planerade studier i Skåne 1981/1982. Huvudobjekten för skånearbetet är de mindre tätorterna i Skåne, speciellt då expansionskedet ca 1860–1914. Gruppverksamheterna kommer att innefatta dels *bebyggelsestudier* dels *restaureringsproblematik*.

Arbetena startar i slutet af september. Efter förberedande studier i Stockholm förläggas verksamheten till Skåne 21 sept. – 10 okt. Den 21 sept. engageras lokala krafter i och med att landsantikvarien *Dag Widholm*, historikern *Sten Skansjö*, arkivarien *Anders Persson* och samhällsgeografen *Nils Lewan* i nämnd ordning i översiktsföreläsningarnas form tecknar utvecklingslinjer i Skåne från stenålder till modern tid. Nästföljande dag ägnas åt Svedala med omnejd, där det långa tidsperspektivet tack-samt låter sig tecknas i förhistoriska fynd, rester af medeltida borganläggningar, gods- och statarmiljöer samt stationssamhällen, af vilka Svedala efterhand vuxit fram till centralort med bl.a. livsmedelsindustrier och mekanisk verkstadsindustri.

Resten af tiden i Skåne ägnas åt fältarbeten och arkivstudier rörande utvalda undersökningslokaler, varför lokala arkiv, kommunala och statliga, muséer, lantmäterikontor m.fl. allteftersom kommer att få påhållningar.

Efter skånesejouren vidtar i Stockholm fortsatta seminarier samt bearbetning af insamlat material.

Från slutet af april till mitten af maj är professor *Göran Lindahl* med kolleger och elever åter förlagda till vår skånska provins, då de sista uppföljningsarbetena utförs inför den sammanfattande slutrapporten.

Anders Persson

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen är utgivare av ALE, historisk tidskrift för Skåneland, som utkommer med fyra häften årligen. Tidskriften utges med bidrag från statens humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsråd. Brev och manus till redaktionen adresseras till landsantikvarie Dag Widholm, Winstrups-gatan 10, 222 22 LUND.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften, 35:– kr, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Adress till föreningens skattmästare, Allan Persson: Karhögstorg 4 A, 223 55 LUND.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos föreningens sekreterare, fil. mag. Sten Skansjö, Skolrådsvägen 3, 223 67 Lund eller hos skattmästaren.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse

Fil. dr Bengt Bengtsson, Lund, ordf., länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, v.ordf., fil. mag. Sten Skansjö, Lund, sekr., fil. kand. Allan Persson, Lund, skattmästare samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, professor Erik Cinthio, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, museichef Torkel Eriksson, Helsingborg, byråchef Evald Gustafsson, Sthlm, överstelöjtn. Sven Hedin, Ystad, fil. lic. Lars-Göran Kindström, Helsingborg, antikvarie Nils Nilsson, Lund, professor Birgitta Odén, Lund, länsmuseumschef Bengt-Arne Person, Varberg, professor Göran Rystad, Lund, soc.dir. C. G. Stenkula, Lund, greve Hans Wachtmeister, Johannishus, läroverksadjunkt Curt Widenborg, Ronneby, landsantikvarie Dag Widholm, Lund, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamöter: disponent Birger Persson, Ystad samt professor Jörgen Weibull, Göteborg.

